ČASOPIS ZA TURIZEM IN KULTURO, OKTOBER 2019

Karavanke

Po Vorančevi poti ...

STRANI 10, 11

Prežihov spomenik na Preškem Vrhu nad Kotljami. Pred njim je domačin Alojz Pristavnik, ki že leta in leta neumorno spremlja pohodnike na Vorančevi poti. / Foto: Gorazd Kavčič

Dolina ali grapa Lepena je nekaj posebnega. Tu so se rodili ali delovali vrhunski slovenski literati, graparji pa so krvavo plačevali svoje uporništvo in narodno zavednost. STRAN 5

Knjiga Marija Pomagaj na Brezjah. V njej je ddr. Damir Globočnik zapisal zgodbo o Layerjevi upodobitvi Marije Pomagaj in pričevanja o romanjih. STRANI 6, 7

Zgodovinska povest o Miklavovi lipi. V njej je avtor Fran Zbašnik opisal zgodbo o veličastni lipi, ki je šla iz roda v rod. STRANI 8, 9

LITERARNA POT

Od Turnograjske do Valjavca

V Preddvoru je že nekaj tematskih poti, povezanih z naravno in kulturno dediščino teh krajev. Literarna pot pod Storžičem pa bo vodila med kraji, ki so jih zaznamovali tukajšnji literarni ustvarjalci. Osrednja literarna osebnost je prva slovenska pisateljica, pesnica in skladateljica Josipina Urbančič Turnograjska, rojena na gradu Turn nad Preddvorom, umrla in pokopana pa je v avstrijskem Gradcu.

Danica Zavrl Žlebir

Majhni kraji, kot je Preddvor z okolico, nimajo velikega števila literarnih ustvarjalcev. Nekateri iz teh krajev pod Storžičem pa so se vendarle zapisali v slovensko literarno zgodovino. Da bi jih spoznali ne le domačini, temveč tudi obiskovalci teh krajev, so zasnovali Literarno pot pod Storžičem, ki povezuje Preddvor, Zgornjo in Srednjo Belo. O poteku poti in osebnostih, ki jih bodo lahko turisti spoznavali na njej, smo vprašali domačinko ddr. Miro Delavec Touhami, znano predvsem kot proučevalko in poznavalko življenja in dela Josipine Turnograjske,

Ernesta Koprivc v spominski sobi Josipine Turnograjske / Foto: Gorazd Kavčič

ki si je pot zamislila in namerava kot usposobljena turistična vodnica po njej tudi voditi.

»Lani je naše društvo KD Josipine Turnograjske začelo z izvajanjem poti, ki je bila poimenovana Literarna pot pod Storžičem. Pot se začne v centru Preddvora in poteka mimo jezera Črnava do gradu Turn in se po drugi strani vrača nazaj do jezera ter od tam mimo centra Preddvora proti Srednji Beli, kjer se tudi konča, spoznamo najprej literarno dediščino družine Wurzbach (dnevnik mladega Haralda von Wurzbacha). Vzpnemo se na grad Turn, kjer je delovala Josipina Urbančič Turnograjska, ob ponovni vrnitvi v Preddvor spoznamo literarno vlogo in pomen preddvorskega kaplana Lovra Pintarja in župnika Frana Lakmayerja, na Srednji Beli pa še Matijo Valjavca in bukovnika Matijo Naglič. Pot je zasnovana zelo dinamično, z zanimivimi zgodbami, ki popestrijo poznavanje pomembnih ljudi, ki so zaznamovali literarno zgodovino Preddvora in njegove okolice, ter je prilagojena tako mladim kot starejšim. Pot bomo vsako leto nadgradili in dodali zanimive elemente, ki jo bodo naredili še bolj privlačno,« pojasni Delavec Touhamijeva.

Preddvorske literarne osebnosti

Osrednja literarna osebnost je Josipina Turnograjska (1833–1854), prva slovenska pisateljica, pesnica, skladateljica, ki je v svojem kratkem življenju (umrla je stara komaj 21 let) veliko ustvarila. V času, ko ji je bila pot do uradne izobrazbe zaprta, je bila za žensko nadpovprečno izobražena. Pisala je v slovenskem jeziku, kar v tistih časih prav tako ni bilo značilno za ljudi plemiškega rodu, poleg tega kot ženska v literarnem svetu ni bila preveč naklonjeno sprejeta. Leta 1850 se je zaročila z Lovrom Tomanom, ki je bil v tistem času že priznan pesnik, govornik in politik. Študiral je v Gradcu, zato sta zaročenca ostajala v stiku preko pisem. Njuna korespondenca obsega več kot tisoč pisem in poleg njunega čustvenega sveta prinašajo tudi podobo o življenju sredi 19. stoletja. Leta 1853 sta se poročila in se zaradi Tomanove službe preselila v Gradec, kjer je Josipina za posledicami poroda in ošpic umrla že naslednje leto. Pokopana je v Gradcu, kjer za njen grob danes skrbi Mira Delavec Touhami, Josipinina raziskovalka in občudovalka ter avtorica knjig o njej.

Preddvorski kaplan Lovro Pintar je bil domači učitelj Turnograjskih in je imel pomemben vpliv na pisanje mlade Josipine, tudi na to, da je pisala v slovenskem jeziku. Sam je bil nabožni pisatelj, sicer pa politik in tudi sadjar. Fran Lakmayer je znan predvsem kot navdušen in napreden čebelar, avtor za čebelarstvo pomembne knjige Umni čebelar. Matija Valjavec (Kračmanov s Srednje Bele) pa je bil pesnik, pripovednik, jezikoslovec, zbiralec ljudskega slovstva, prevajalec, član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu. Matija Naglič pa je zbiral in zapisoval nabožna besedila, te pridige pa nato prebiral sosedom in prijateljem.

Dobro obiskana spominska soba

Kako so doslej svoje literarne osebnosti vključevali v turistično ponudbo Preddvora? Na gradu Turn, kjer je danes Dom starejših občanov Preddvor, je urejena spominska soba Josipine Turnograjske, na grajskem pročelju je pisateljičin kip, nad gradom pa se lahko obiskovalci ustavijo v senčnici, kjer je ustvarjala mlada literatinja. Kot izvemo, je glede na pomanjkljivo oglaševanje spominska soba zelo dobro obiskana, zlasti spomladi in poleti. Letos je bilo vodenj nekaj manj, ker je bil grad Turn zaradi obnove zaprt. »Večinoma nas obiščejo zaključene skupine, ki hodijo na izlete, beležimo tudi nekaj individualnega obiska. Obiskalo nas je tudi nekaj šol. Zavedamo se, da je to izredno pomembna ciljna skupina, ki ji bomo v prihodnje dali večji poudarek, saj še vedno veliko mladih ne pozna Josipine, kaj šele njenega velikega pomena za našo literaturo in narodno zavest,« ocenjuje direktorica Zavoda za turizem Preddvor Ernesta Koprivc. O prihodnjih načrtih pa: »Do letos nismo imeli usposobljenih lokalnih vodnikov, ki bi znali na strokoven način primerno predstaviti ne le velike osebnosti, ampak tudi zanimivosti destinacije. Iz tega razloga osebnosti niso bile vključene v promocijo kraja iz turističnega vidika. V tem času pripravljamo nove vodniške trase (produkte), med njimi naj bi bila tudi Literarna pot pod Storžičem.« Letos poleti so jo izvedli prvič, a je njeno celotno realizacijo prekrižalo izredno slabo vreme, obžaluje Koprivčeva. »Razmišljamo, da bi pripravili celodnevni dogodek, ki bi se v prihodnje odvijal vsaj enkrat letno. Vseskozi pa smo izvajali vodenja po spominski sobi Josipine Turnograjske na gradu Turn, ki smo jih žal lahko ponudili le v slovenskem jeziku.«

Foto: Gorazd Kavčič

Ena od postaj Literarne poti pod Storžičem, rojstna hiša Matije Valjavca

Ddr. Mira Delavec Touhami na prireditvah pogosto nastopa v vlogi Josipine Turnograjske. / Foto: Tina Dokl

Na Literarni poti pod Storžičem spoznamo literarno dediščino družine Wurzbach, na gradu Turn vsestransko ustvarjalko Josipino Urbančič Turnograjsko pa kaplana Lovra Pintarja in župnika Frana Lakmayerja, pesnika in zbiratelja ljudskega slovstva Matija Valjavca in bukovnika Matija Nagliča.

Spread Karavanke

ČASOPIS ZA TURIZEM IN KULTURO
Karavanke

Urednik **Cveto Zaplotnik**
Odgovorna urednica **Marija Volčjak**
Izdajatelj **Gorenjski glas, d. o. o., Kranj, Nazorjeva ulica 1, 4000 Kranj**

Priloga Karavanke izhaja v okviru čezmejnega projekta SMART Tourist, ki spada v Program sodelovanja Interreg V-A Slovenija Avstrija 2014–2020; tretja številka je izšla 4. oktobra 2019 kot priloga Gorenjskega glasa številka 79. Naklada: 20 tisoč izvodov, tisk: Delo, d. o. o., Ljubljana – Tiskarsko središče. Karavanke so priložene Gorenjskemu glasu in poslane na izbrane naslove na Gorenjskem in na avstrijskem Koroškem. Distribucija: Pošta Slovenije, d. o. o., Maribor

GORENJSKI GLAS (ISSN 0352-6666) je registrirana blagovna in storitvena znamka pod št. 9771961 pri Uradu RS za intelektualno lastnino. Časopis Gorenjski glas je vpisan v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo RS pod zaporedno številko 324. Ustanovitelj in izdajatelj: Gorenjski glas, d. o. o., Kranj, Nazorjeva ulica 1, 4000 Kranj, direktorica Marija Volčjak, telefon 386 (0)4 201 42 00, e-pošta: info@g-glas.si, spletni časopis www.gorenjskiglas.si. Delovni čas: ob delavnikih od 8. do 16. ure, ob sredah do 17. ure, ob petkih do 15. ure.

GUSTAV JANUŠ

Česar ne moreš povedati, to moraš naslikati

O pesniku Gustavu Janušu je pokojni pesnik Fabjan Hafner zapisal, da je že njegov rojstni datum »pesniški, poln rim, čeprav se ne rimajo besede, temveč številke: 19. 9. 1939. Pesništvo mu je bilo očitno usojeno, položeno mu je bilo v zibelko.« Pred kratkim je torej Gustav Januš praznoval osemdeseti rojstni dan.

Bojan Wakounig

O Gustavu Janušu je Fabjan Hafner še zapisal, da »med resnimi pesniki na Koroškem velja nemara za najbolj vedrega, svetlega, hudomušnega.« Dodaja pa, da že »od njegovih zgodnjih ustvarjalnih let grozi tudi nad živopisnim vrvežem igrivih zajedljivih pesmi otožna senca.« Skratka, Januš se izmika popredalčkanju. Tudi v izražanju se poslužuje različnih zvrsti. Gustav Januš je danes priznan in cenjen tako kot poet kakor tudi kot likovni umetnik.

Najprej ste se uveljavili kot besedni umetnik, danes ste predvsem likovni umetnik. Vir ustvarjalnosti je torej živ, spremenil se je njegov izraz?

Slika in beseda se ujemata, iščem ravnovesje. Filozof Ludwig Wittgenstein je rekel: o čemer ni mogoče govoriti, o tem je treba molčati. Mislim, da česar ne moreš povedati, to moraš naslikati. In tako se ti dve struji ujemata. Na eni strani slika, ki je hitro prepoznavna, na drugi strani pesem, ki jo moraš prebrati in šele potem doživiš vsebino.

Tudi slika zahteva soočenje.

Metulj

Policij je aretiral metulja, ki se je pomotoma usedel na njegov moped. Vklenil ga je in ga odpeljal na komisariat, da bi zapisal o njem najvažnejše podatke. Ko ga je izpraševal, zakaj se je usedel na njegov moped in ali ne ve, da je to kaznivo in da bo kaznovan po paragrafu, se je metulj obrnil proti soncu in odletel skozi okno, ne da bi se poslovil od policija, ki najbrž ne ljubi sonca tako, kot ga ljubi on.

V vaših slikah ni figuralike, temveč abstrakcija.

Mohorjeva založba je prav sedaj izdala moje prve pesmi in objavila tudi moje prve slike. Te so bile zelo figuralne, posnete iz vsakdana na bolj naiven način. Razvil pa sem nov likovni in tudi pesniški način. Pri starih pesmih se ujemata slika in pesem. Sicer pa sem začel z bolj abstraktnimi pesmimi.

In potem ste menda začeli pisati pesmi v bolj ljudskem jeziku, da ljudje med branjem ne bi zaspali ...

In potem so vsakič ploskali, kar mi je postalo nerodno. Zato sem prešel spet v bolj hermetično oblikovanje pesmi. Prej je bilo bolj opazovanje okolja, kasneje pa z besedo iščem drugo resničnost.

So novejše in bolj hermetične pesmi bolj izraz vašega notranjega dojemanja?

Zdi se mi. Pesem je tudi bolj strnjena in zraste drugo okolje, ki je spočetka nevidno in se razkrije z besedo. To so pesmi, ki se pojavijo iz zunanjega doživetja, a imajo besede, ki so nastale iz notranje radovednosti.

Tako v slikarstvu kakor v poeziji imate značilen slog. Kdaj ste pri slikanju našli svoj izraz?

Razvoj je bil razveseljiv, ker sem bil vedno na poti kakor pustolovec in iskal oblike, ki so nevsakdanje. Tako sem povezal barve s ploskvami, da so našle medsebojno ravnovesje. Najprej sem slikal bolj naivno. Ko so znanstveniki začeli govoriti o črnih luknjah, jaz pa sem poučeval fiziko, so bile zame zanimive in sem jih skušal vplesti v svoje slike. In tako je v letu 1987 nastal moj rokopis, ki se še danes razvija.

Je umetnost protiutež fizičnemu svetu, torej nekakšna metafizična raven?

Morda tudi. Bi rekel, da je nekaj nad fiziko, neka metafizika, ki jo doživimo morda samo z vero, na drugi strani pa z umetnostjo. Človek živi realen svet in včasih tudi sanjski svet, ki te pripelje v pustolovščino – in to je tista umetnost, ki te sili v iskanje svojega izraza in nadaljevanje z besedo, sliko ali glasbo.

Vi iščete ravnovesje med tehničnim, fizičnim svetom in svetom lepote.

Mislim, da je v vsakem človeku neka sanjavost, na drugi strani pa realnost. Tukaj najti kompromis ali sproščenost je zame najpomembnejša življenjska naloga. Ravnovesje med fiziko in, kakor ste rekli, metafiziko.

Pišete samo v slovenščini?

Začel sem seveda pisati v slovenščini, ker mi je zelo blizu, ker je materni jezik, danes bi rekli tudi očetovski jezik. Slovenščina je tudi jezik srca, nemščina pa je postala neke vrste uradni jezik. Ampak tudi ta jezik se je udomačil, tako da lahko pišem sem in tja in postanejo pesmi, če jih sam prevajam, celo bolj goste. Zato včasih sam prevedem kakšno pesem. Moj lirični jezik pa je seveda slovenščina. Zato tudi včasih občutim, da se moraš naučiti jezika, če hočeš kakšnega pesnika prav spoznati.

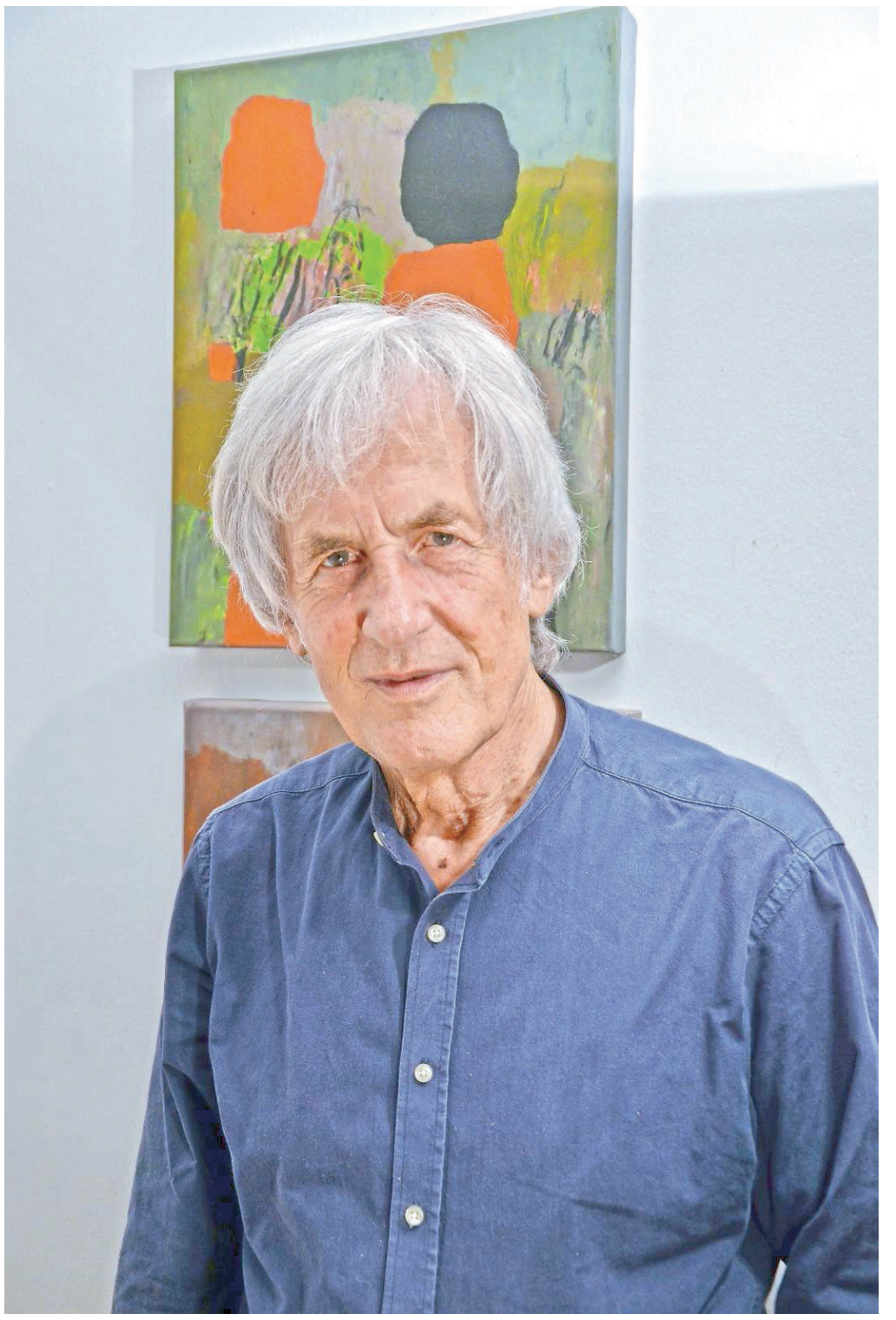
Vaše pesmi je začel prevajati Peter Handke in vam utrl pot v nemški svet. V prevodu se lahko marsikaj izgubi, lahko se tudi kaj na novo najde. Je s prevodi ustvaril nove pesnitve ali mu je uspelo slediti vaši zamisli?

Najprej sva prevajala dobesedno. Včasih je kakšno besedo spremenil, a v glavnem je dobesedno prevajal. Zdi se, da bi bilo treba tako dobro pisati, kot nam kaže Sveto pismo. Očenaš zveni v vsakem jeziku lepo. Če napišeš pesem, ki je tudi v drugem jeziku veljavna, potem je to nekaj zelo klasičnega.

Poglejva v vaše otroštvo. Odraščali ste na Zgornjem Kotu v Selah. Oče je prišel iz Tržiča, starša sta bila že precej v letih, ko sta prišla na svet vi in vaša sestra.

Rojen sem leta 1939 pri Hlipovčniku v Selah. Moja mati je bila kmečkega rodu, bila je šivilja. Oče je bil iz Tržiča, rojen leta 1890. Bil je pri vojakih, potem pri žandarmeriji v Ljubljani. Ko so leta 1918 začrtali mejo, so ga hoteli premestiti na Hrvaško, pa je raje šel v Avstrijo in tu delal kot gozdni delavec. Kako je prišel v Sele, pa ne vem. Ko je umrl oče, sem bil star 28 let, ko je umrla mati, pa 26. Bil sem bolj v opoziciji, danes pa mi je žal, da se nisem več pogovarjal s starši.

Zgornji Kot je pod mogočnim severnim ostenjem Košute. Kako ste doživljali ta prostor, je bil zaprt?

Gustav Januš – poet in likovni umetnik

Karavanke so težko prehodna meja. Med vojno so pri nas prihajali partizani pa nemška vojska. Bili smo med frontama. Potem so potegnili strogo mejo, srbski graničarji so jo zelo varovali in je bila neprehodna. Jaz sem imel sorodnike v Tržiču in smo včasih morali čez Ljubelj na obisk. Zaradi vseh ovir smo se oddaljili in nismo imeli veliko stikov. Ko sem začel pesnikovati, pa smo bili kot pesniki vabljeni v Slovenijo, kjer so nas lepo pogostili. Vsaj med pesniki in pisatelji so bile povezave precej normalne. Čeprav je bila komunistična družba, nas je zelo pogostila. Dobili smo povrnjene celo potne stroške in honorar, česar danes ni več. Najbrž je partija hotela imeti poseben odnos do pesnikov in pisateljev, čeprav so bili ti vedno bolj proti takšni diktaturi.

Danes ovir na meji, kakršne so bile nekoč, skoraj ni več. Tu na Breznici spet živite tik ob meji. Je prostor danes zrastel skupaj?

Če greš v gore, lahko mejo mirno prestopaš, ni se treba bati, da te aretirajo. Odnosa, ki smo ga nekoč doživeli, ko smo bili povabljeni v Slovenijo, ni več. Družba je postala bolj kapitalistična, manj se zavzema za umetnost, čeprav tudi v Sloveniji vedno gojijo visoko umetnost.

Medtem ste vstopili že v deveto desetletje življenja. Še ustvarjate?

Da, seveda. Skoraj vsak dan slikam in se veselim, če kaj nastane. Še vedno me zanima napredek v slikarstvu. Kaj je napredek, sam ne vem, ampak veselim se, če mi slika uspe. Vedno me neka pustolovščina žene v svet, o katerem je Paul Klee rekel, da je neviden. »Umetnost ne odslikava vidnega, temveč nevidno naredi vidno.« Zame je največja nagrada, če mi uspe spraviti slike med ljudi in pesmi med ljudi.

TONE ČUFAR

Njegovo ime živi ...

Na Jesenicah ime Toneta Čufarja nosijo osrednje gledališče, trg sredi mesta, največja osnovna šola. Po njem se imenuje kulturno društvo, festival ljubiteljskih gledališč, srečanje odraslih in otroških gledaliških skupin ... »Njegovo ime živi,« pravi direktorica Gledališča Toneta Čufarja Branka Smole.

Urša Peternel

V pisarni nad pisalno mizo imam dve rdeči knjižici: Tone Čufar Izbrano delo I in II. Tudi na domači knjižni polici imam enaki dve knjižici, le da v tej domači varianti piše: Branka Smole, nagrada za najboljši spis ... To je bilo v šestem razredu Osnovne šole Koroška Bela. In nobena od teh rdečih knjižic ni zaprašena. Večkrat jih prelistam, uporabim besede iz Čufarjevega poslednjega pisma staršem, pisma Tomasinijevi, ki ji med drugim piše: 'Nisem živel zaman.',« pripoveduje Branka Smole, direktorica Gledališča Toneta Čufarja Jesenice, s katero sva obudili spomin na jeseniškega delavskega, proletarskega pisatelja, pesnika in dramatika Toneta Čufarja in na njegovo dediščino, ki živi na Jesenicah. Kot poudarja Smoletova, v gledališču Čufarjevo ime nosijo z velikim ponosom ...

Od hlapca do pisatelja

Pisatelj, dramatik in pesnik Tone Čufar se je rodil 14. novembra 1905 pri Markežu na Murovi, hišna številka 54, nad cerkvijo na Jesenicah, kot tretji otrok tovarniškega mizarja Antona in matere Ane. Zaradi stiske s prostorom se je družina večkrat preselila, dokler ni oče sklenil, da bo sezidal lastno hišico. Svoj skromni dom si je gradila vsa družina pet let in se leta 1936 vselila na Blejsko cesto št. 27, med množico skromnih delavskih hišic z majhnimi vrtički.

Po prvi svetovni vojni je moral prijeti za vsako priložnostno delo. Bil je zidarski in tesarski pomagač, hlapec in voznik, se kot petnajstletnik podal v uk k mizarskemu mojstru, zatem v Ljubljano na dveletno mizarsko obrtno šolo, se vrnil na Jesenice in šest let delal v železarni kot mizar. Ves čas pa je imel rad gledališče, knjige, rad je risal. Za dramski odsek Svobode je napisal nekaj dram, med katerimi je najbolj uspela Tragedija v kleti, pravo neurje pa je povzročila igra Polom, ki je obravnavala razmere v delavskem gibanju. O Tonetu Čufarju so pisali literarni poročevalci. Kot pesnik in pisatelj je sodoživljal vse stiske, poraze in zmage jeseniškega delavstva. Postal je njihov glasnik.

Tako poslanstvo pa ni ustrezalo takratni oblasti. Za leto dni je pristal v ječi. Zatem se je nastanil v Mariboru, v podstrešni sobici. Postal je poklicni pisatelj in v tem času napisal svoje najlepše novele. Poglavitno veselje je bilo pisanje, njegova družba pa zavedni delavci in intelektualci. Pred Hitlerjevci se je umaknil v Ljubljano. Toda že junija 1942 so ga z drugimi Ljubljančani zajeli fašisti in ga odgnali v Gonars. Prepeljali so ga v Ljubljano, da bi ga 11. avgusta izročili gestapu. Uklenjen je skočil s tovornjaka, toda gozda ni dosegel. Pokopali so ga v Šentvidu, po vojni pa ga prepeljali na jeseniško pokopališče, kjer leži v skupnem grobu štiridesetih partizanov. Umrl je star 37 let, sklene opis Čufarjevega življenja Branka Smole.

Branka Smole, direktorica Gledališča Toneta Čufarja Jesenice, na Trgu Toneta Čufarja: »Njegovo ime živi. In ponosni smo, da živi v imenu Gledališča Toneta Čufarja.« / Foto: Gorazd Kavčič

Drama Polom v železarni

Na delavskih Jesenicah so bili vedno ponosni na »svojega« Toneta Čufarja, čigar dela so bila velikega pomena za delavsko gibanje. Tako so že leta 1927 na Jesenicah gledališko sezono v DPD Svoboda začeli z njegovo socialno dramo Jutranja molitev, leta 1928 pa z dramo Svit, pri kateri so sodelovali tudi Beljačani. Leta 1934 je Delavsko kulturno društvo Enakost v Delavskem domu uprizorilo eno Čufarjevih najpomembnejših dram Polom, ki je posodobljene uprizoritve doživela še leta 1954 in 1975.

Ob stoletnici Čufarjevega rojstva leta 2005 pa so se v jeseniškem gledališču odločili za veliko ambientalno uprizoritev Poloma. Premiera je bila 14. novembra 2005 v proizvodni hali podjetja SIJ Acroni, po sedemdesetih letih od prve in po tridesetih letih od zadnje uprizoritve. Režiserka je bila Andreja Kovač. S predstavo so se uvrstili celo v tekmovalni program na Teden slovenske drame, dve leti zatem je nastala tudi radijska igra drame Polom. »V drami Polom Čufar postane literarni glasnik delavskih problemov, zato je aktualna še danes ... Polom je bil ob nastanku proletarska parola, prikaz izhoda iz velike krize tridesetih let. V novem tisočletju pa je Čufarjev Polom postal prikaz poloma ideje socializma,« pravi Branka Smole.

Lipe niso nikoli ozelenele ...

»Njegovo ime živi,« poudarja sogovornica, ki ji je žal, da na njenih knjižnih policah ni več rdečih knjig, zbranih del Toneta Čufarja s številkami 10 in več. »Iz pripovedovanj vemo, da je zadnjo noč, preden je ugasnilo njegovo življenje, snoval novo literarno delo, ki ga je nameraval nasloviti Lipe. A njegove lipe niso nikoli ozelenele ...«

Na Osnovni šoli Toneta Čufarja Jesenice že vrsto let deluje zgodovinsko-raziskovalni krožek, ki ga vodi profesorica zgodovine Bojana Osenk. Ob Čufarjevi stoletnici so tako pripravili projektno nalogo od Čufarja k Čufarju, v kateri so povezali Toneta Čufarja, gledališče in šolo. Ta čas pa poteka še en zanimiv projekt, imenovan Naši Čufarjevci, v katerem predstavljajo znane osebnosti, ki so nekoč obiskovale Čufarjevo šolo. Med njimi so denimo Anže Kopitar, Samo Login, Alenka Dovžan, Alenka Pinterič, Jure Robič, Miha Mazzini, Saša Dončić, Uroš Smolej ... Po besedah Bojane Osenk učenci že v prvem razredu spoznajo Toneta Čufarja, nanj se spomnijo tudi vsako leto na obletnico njegovega rojstva 14. novembra.

Ena Čufarjevih najpomembnejših literarnih stvaritev je drama Polom, ki so jo na Jesenicah uprizorili večkrat, nazadnje 14. novembra 2005, na stoletnico Čufarjevega rojstva. Velika ambientalna uprizoritev proletarske drame je potekala v nekdanjem železarskem obratu, v proizvodni hali podjetja SIJ Acroni. / Foto: arhiv predstave

LEPENA

Dolina vrhunskih literatov

Dolina ali grapa Lepena se začenja pri Železni Kapli in končuje visoko pod Peco. Je nekaj posebnega. Tu so se rodili ali delovali vrhunski slovenski literati, graparji pa so krvavo plačevali svoje uporništvo in narodno zavednost.

Jože Košnjek

Pri mostu preko reke Bele / Vellach v začetku Železne Kaple, gledano z jezerske oziroma slovenske strani, nasproti termalnega zdravilišča zavije cesta desno v dobrih deset kilometrov dolgo dolino ali grapo, kot rečejo domačini, imenovano Lepena ali Leppen po nemško. Še dobro leto nazaj so se na obeh straneh ceste dvigovali z lesom bogati gozdovi, danes pa so bregovi goli! Vihar se je dvakrat strahotno znesel nad dolino oziroma nad vso kapelsko občino, polomil in izruval iz tal vse, kar mu je bilo napoti, in potisnil nekatere kmetije na rob preživetja.

Dolina Lepene je res nekaj posebnega, saj bi težko našli kraj, kjer se je rodilo ali živelo toliko literarnih ustvarjalcev, umetnikov. Ti so: Valentin Polanšek, Florijan Lipuš, njegova hčerka Cvetka Lipuš, Maja Haderlap, njena mama Karla Haderlap in njen stric Tonči Haderlap, Jože Blajs in Leni ter Peter Kuhar. Tajnik Občine Železna Kapla - Bela Ferdinand Bevc mi je povedal še za Filipa Haderlapa (1849–1896), ki je v slovenščino prevedel zgodbe iz pravljice 1000 in ena noč. Filip Haderlap je pisal tudi pod psevdonimi Lipenski, Jurjev Filip in Josipovič Lipe.

Šola kulturno središče

Sredi po grapi razvlečene vasi stoji leta 1955 zgrajena in leta 2011 zaprta ljudska šola. To ni bilo prvo šolsko poslopje. Lepenčani so dobili prvo šolo že leta 1885 v gostilni Mlačnik. Ker se je, tako pravijo, učitelj preveč zadrževal pri točilnem pultu in manj v razredu, so jo zaprli. Lepena je znova dobila šolo leta 1924 v eni od kmečkih hiš, povsem novo šolo pa leta 1934 po zaslugi kmeta Kurnika. Šolsko poslopje ima tudi zvonik. Pravijo, da zato, ker je bila Kurnikova žena zelo verna in je zahtevala zgraditev zvonika in ureditev kapelice. Ker so leta 1942 v eni od borb med Nemci in partizani krogle sekale skozi lesene stene in so morali učenci in učiteljica zaradi varnosti poleči na tla, so jo zaprli. Po vojni je bila v njej znova šola. Do leta 1955, ko so zgradili novo, ki je sedaj tudi že preteklost. Obe šoli sta pričevalki zgodovine lepenske grape. Najstarejšo šolo občasno uporabljajo za prireditve in maše, redno pred veliko nočjo, ko je v šoli ali pred njo t. i. lepenski žegen.

Ko je že kazalo, da za leta 2011 zaprto ljudsko šolo v Lepeni ni rešitve in jo bo občina prisiljena prodati najugodnejšemu kupcu, se je zbudila dežela in poslopje kupila pod pogojem, da bo v njej vladala – kultura. Wili Ošina, predsednik Slovenskega prosvetnega društva Zarja v Železni Kapli, občinski odbornik kapelske Enotne liste in človek, ki mu je kulturno delovanje pisano na dušo, je prevzel skrb za hišo. Leta 2012 je bilo ustanovljeno društvo Lepenska šola, ki daje v šoli in okrog nje prostor kulturi, umetnosti, literaturi in športu. Na steni velike učilnice je velika fotografija prvoobhajancev in župnika Alojza Zechnerja iz leta 1937. Vsakdo, ki vstopi v prostor, se zazre v to sliko in ob pogledu na to fotografijo ter v pogovoru z domačini prvič sliši, kakšne hude reči so se pred drugo svetovno vojno in med njo dogajale Slovencem v kapelskih krajih. Tudi po namiznoteniških tekmah, ki jih igra lepenska ekipa v tem prostoru, se prav zaradi te slike začenjajo zanimivi pogovori. Vili pove primer dveh žena iz Celovca, ki sta ob pogledu na sliko planili v jok ... Prepoznali sta se. In prav njunih imen in priimkov v Lepeni do takrat niso poznali.

V sosednjem prostoru pa so na ogled knjige najbolj znanih koroških literatov slovenskega rodu, ki so bili rojeni ali so delovali v Lepeni: Valentina Polanška, rojenega na bližnji Hojnikovi domačiji, ki so jo Nemci požgali, Florijana Lipuša, ki je bil lepenski učitelj in je v šoli tudi stanoval, njegove hčerke Cvetke, ki je odraščala v tej šoli, in Maje Haderlap, ki je bila rojena malo višje v dolini, na Vinkelnovi domačiji. Nad knjigami visijo njihovi portreti.

Vinkelnova domačija v Lepeni, kjer je bila rojena Maja Haderlap in kjer je nastajal roman Angel pozabe. Levo je hlev, desno pa je stara hiša, v kateri je prebivala Majina babica. / Foto: Gorazd Kavčič

Wili Ošina ob stari lipi, ki jo je doma pri Kokežu posekal njegov brat Mihi. / Foto: Jože Košnjek

Na vrtu šole, kjer Zdravko Haderlap začenja svoje pohode po lepenski dolini, leži skoraj pet metrov dolg lipov hlod Kokeževe lipe iz Koprivne pod Peco, kjer je doma Wili Ošina. Mogočno drevo je posekal njegov brat Mihi. Zaradi žebljev, ki so jih otroci zabijali vanjo, in zaradi svinčenk, ki so se med boji v njeni bližini med vojno zarivale vanjo, je Mihi ni razžagal. Wili je deblo opremil z imeni in priimki najbolj znanih lepenskih literatov, ki jih obiskovalci lahko odtisnejo in za spomin odnesejo s seboj.

Vinkeln in Peršman

Dve hiši sta še simbolični za Lepeno. Prva je Vinkelnova domačija, ki jo je Alojzij Haderlap iz Remšenika kupil leta 1898. Hiša stoji na mestu, kjer se lepenška grapa razdeli na dve dolini in kjer se trije hudourniški potoki stekajo v Lepenski potok, ki teče proti Kapli. V tej hiši je bila rojena Maja Haderlap, pesnica in pisateljica, ki je z romanom Angel pozabe, napisanem v nemščini in kasneje prevedenem v slovenščino, požela slavo in prejela številna priznanja, mednarodna in najvišja avstrijska. Maja je s svojim v nemščini napisanim romanom širila v Avstriji zamolčano zgodbo o trpljenju Slovencev na Koroškem in nacističnem nasilju nad njimi. Maja je z zgodbo o treh rodovih svoje družine postavila dotlej pozabljeno dolino Lepene v središče pozornosti. Zaradi njenega romana je lani obiskalo dolino in prehodilo literarno pot Maje Haderlap blizu 10.000 ljudi od blizu in daleč, desetkrat več kot leta 2011. Po tej poti je lani hodilo tudi 1500 dijakov maturantov iz Slovenije. Majin brat Zdravko je tudi s pomočjo društva Lepenska šola in Vilija Ošine skrbnik in vodnik po tej poti.

Nekaj kilometrov naprej, v Podpeci, visoko nad dolino, je Peršmanova oziroma Sadovnikova domačija. Trdno in zavedno slovensko domačijo je 25. aprila leta 1945, na pragu svobode, doletela strašna tragedija. Nemški vojaki in policisti so pobili in zmetali v ogenj 11 članov Peršmanove in sosednje Kogojeve družine: sedem otrok, starih od enega do dvanajst let, Peršmanovega očeta in mamo, staro mamo in teto. Obnovljena hiša je sedaj edini muzej protinacističnega boja na Koroškem, ki je bil pred leti obnovljen. Pred hišo so leta 1983 postavili spomenik padlim partizanom in zavezniškim vojakom osmih narodnosti, ki so padli na Svinški planini / Saualpe. Spomenik so prvotno leta 1947 postavili na pokopališču v Šentrupertu pri Velikovcu, vendar so ga doslej neodkriti storilci leta 1953 razstrelili. Spomenik so iz razbitin obnovili in ga postavili pri Peršmanu.

Tisti, ki bi želeli obiskati in spoznati posebnosti doline Lepene, stopiti na pot zgodb Maje Haderlap ali se udeležiti prireditev v lepenski šoli, se lahko obrnete na dva naslova. Prvi je: Društvo »Lepenska šola«, Lepena 57, A-9135, Železna Kapla, Avstrija, drugi pa: Zdravko Haderlap, Lepena 19, A-9135, Bad Eisenkappel / Železna Kapla, telefon 0043/699107176 34 ali elektronski naslov a-zone@aon.at in www.haderlap.at.

Leta 2011 zaprta ljudska šola v Lepeni je sedaj živahno kulturno središče. / Foto: Gorazd Kavčič

KNJIGA O BREZJAH

Vsa življenja Marije Pomagaj

Milostna podoba Marije in Jezusa, ki jo je pred več kot dvesto leti naslikal Leopold Layer, je imela odločilno vlogo pri nastajanju današnjega vseslovenskega romarskega središča na Brezjah. Njeno zgodbo in pričevanja o romanjih je v knjigi Marija Pomagaj na Brezjah zapisal ddr. Damir Globočnik.

Igor Kavčič

Ljubljanski nadškof in metropolit msgr. Stanislav Zore uvodnik h knjigi začne z besedami: »Marija Pomagaj na Brezjah v vseh časih in mnogim ljudem ostaja navdih.« Kaj je bil vaš navdih, da ste se lotili tako obsežnega, lahko bi rekli monumentalnega knjižnega dela o vseslovenskem romarskem središču na Brezjah?

Po izobrazbi sem umetnostni zgodovinar, kaj hitro pa sem ugotovil, da me poleg umetnostne zgodovine – tako starejše kot sodobne umetnosti – zelo zanima tudi kulturna, politična in narodna zgodovina. Že pred mnogo leti sem tako začel iskati teme, ki likovno umetnost izrazito povezujejo s politično in kulturno zgodovino. To je postalo tudi osrednje področje mojega publicističnega knjižnega dela – pisal sem o Prešernovih portretih, slovenski karikaturi, satiričnih listih, nekaj malega o fotografiji ... Vsaki dve, tri leta izdam novo knjigo, ki jo pred tem vzporedno s svojim siceršnjim delom pripravljam precej dlje. Marija Pomagaj na Brezjah je tako že moja enajsta knjiga.

Kot rečeno, izbiram teme, v katerih je poleg likovnega in pričevalnega momenta močno poudarjen tudi simbolni značaj predmeta mojega raziskovanja. To je bila rdeča nit knjige Likovno in simbolno, ki jo je leta 2017 izdala Slovenska matica: recimo spomenik Valentina Vodnika v Ljubljani, pomniki padlim v prvi svetovni vojni, partizanska Zdravljica, Groharjev Sejalec ... Med pripravo te knjige sem zbiral tudi podatke o sliki Marija Pomagaj poznobaročnega slikarja Leopolda Layerja. Količina gradiva je naraščala in naraščala, karkoli sem prebral v starih časopisih, revijah, arhivskih virih, raznih starejših objavah, sem pri tem naletel na polno podatkov o dogodkih, ki so že malo pozabljeni, o katerih danes nihče več ne ve, a so ti še kako zanimivi za ponovno osvetlitev. Začel sem sestavljati zgodbo o Layerjevi sliki in z njo o zgodovini romanj na Brezje. Zgodba je objavljena v knjigi, ki je pred nama.

Vprašanje, kaj je bilo za vas prej – Leopold Layer in njegova Marija Pomagaj ali Brezje z baziliko –, je najbrž odveč. Ampak vendarle, doma ste v bližnji Radovljici ...

Podoba Marije Pomagaj je postala posebej čaščena tudi zato, ker je v posebni kapeli omogočala intimno soočenje vernika z njo.

Moji predniki so iz Radovljice, z Zgornjega Otoka in iz Mošenj, najbrž tudi iz Globokega, o čemer mogoče govori moj priimek. Že zato bi se taki temi težko izognil, kot umetnostni zgodovinar pa sem se seveda najprej soočil z Layerjem, pravzaprav s člankom o notranji cerkveni opremi bazilike na Brezjah. Pripravil sem ga za Brezjanski zbornik 2000, ki je izšel omenjenega leta. V nadaljevanju sem razširil svoje raziskovanje o Leopoldu Layerju in njegovi slikarski delavnici v Kranju, na koncu pa sem se z zanimanjem lotil tudi njegove najbolj znane slike Marije Pomagaj in zgodovine romanj na Brezje.

Nekaj piscev se je v preteklosti že na različne načine lotevalo tematike bazilike in Brezij kot slovenskega romarskega središča, a nihče ni tako temeljito opisal pomena Marije Pomagaj in več kot 150-letne zgodovine množičnih pobožnosti. Na kakšen način ste vi zasnovali zgodbo o Brezjah?

Zgodovino cerkve na Brezjah je pred prvo svetovno vojno podrobno opisal že frančiškanski pater Henrik Damiš, a do knjižne izdaje zaradi vojne ni prišlo. Njegovo besedilo je bilo tako prvič objavljeno v prej omenjenem zborniku. Kasneje je bilo o brezjanski baziliki sicer nekaj objav, kaj obsežnejšega pa ne.

V knjigi najprej predstavljam najstarejšo zgodovino cerkve. Na prostoru današnje bazilike je bila podružnična cerkev sv. Vida, skromna enoladijska cerkev iz 14. ali 15. stoletja z gotskim in kasneje baročno predelanim prezbiterijem. Postavil naj bi jo grof Podvinski, ki je bil vazal Ortenburžanov. Območje Brezij na pomolu visoko nad Savo z rodovitno zemljo je bilo sicer poseljeno že od prazgodovine, o čemer pričajo med drugim ostanki poznoantične naselbine na robu vasi. Ortenburžani so v 14. stoletju naselili nemško govoreče koloniste iz Koroške in Brezje so se vse do 19. stoletja imenovale tudi Deutsch Birkendorf, Nemške Brezje. Kolonisti so se pred tem že asimilirali v slovensko okolico.

Zelo pomemben je drugi sklop knjige, v katerem pišem o Layerjevi zaobljubi in njegovi poslikavi kapele na Brezjah, o njegovi Mariji Pomagaj, ki je nastala po vzoru podobe, ki jo je na začetku 16. stoletja naslikal Lucas Cranach starejši, o gradnji nove cerkve, spremembah, ki so se dogajale ob preureditvah Marjine kapele. V nadaljevanju pa sledi kronika množičnih pobožnosti in pa slovesnosti na Brezjah, ki od druge polovice 19. stoletja potekajo vse do danes.

Bazilika na Brezjah je torej »začela« kot podružnična cerkev?

Bila je podružnična cerkev sv. Vida in je spadala pod faro v Mošnjah, kjer je cerkev sv. Andreja stala že vsaj sredi 12. stoletja. Marijino kapelo je dal leta 1800 zgraditi mošenjski župnik Urban Ažbe. Študiral je v Innsbrucku, kjer je videl znamenito Cranachovo Marijo Pomagaj in je sliko s takim motivom naročil pri Leopoldu Layerju. Ta jo je naslikal po grafiki na cerkveni podobici. Slika za Brezje ni bila prva Layerjeva Marija Pomagaj, pred njo je bila recimo naslikana tista, ki je v atiki oltarja v cerkvi na Rupi pri Kranju. Prva pa je bila postavljena v svojo kapelo, s čimer je bil tudi povzdignjen njen pomen.

Kakšna je zgodba Marije Pomagaj in Layerjeve zaobljube, ima ta resnično podlago ali je zgolj ljudska legenda?

Leopold Layer je med francosko okupacijo težje prišel do naročil, pomagal pa si je s ponarejanjem denarja. Francoske oblasti so ponarejevalnico denarja v kleti Layerjeve hiše v Kranju junija 1810 odkrile in zaprle Leopolda, njegovo soprogo in brata Valentina ter služkinjo. V zaporu je za tuberkulozo umrl njegov deset let mlajši brat Valentin. Layerja je čakala visoka, lahko celo smrtna kazen za ponarejanje, a ga je rešilo dejstvo, da ponaredki niso bili povsem prepričljivi in da je ponarejal avstrijski denar, ki je bil devalviran. Ponarejevalce so iskale tako avstrijske kot francoske oblasti, zaprle pa so ga francoske. Obsojen je bil na milo kazen petih let hišnega zapora. Leta 1811 je ob velikem požaru v Kranju Layerju pogorela še hiša z delavnico. V vseh teh stiskah se je zaobljubil, da bo s freskami poslikal Marijino kapelico na Brezjah. Najbrž je izvedel, da se pred njegovo sliko Marije Pomagaj na Brezjah zbirajo ljudje in jo prosijo za pomoč v stiski. Layer je kapelo poslikal leta 1814 s štirimi prizori iz Marijinega življenja in motivom Marije prošnjice pri Kristusu sodniku. Na freskah je bil napis, da jih je naslikal iz zaobljube. Ljudsko izročilo o nastanku Marije Pomagaj se je nekako prepletlo s podatkom o nastanku fresk, kajti prvi zapis o nastanku fresk in slike je bil objavljen šele petdeset let kasneje. Učitelj Ivan Tomšič iz Tržiča je na prošnjo tržiškega župnika Alojzija Koširja v Zgodnji Danici pisal o prvih uslišanjih na Brezjah. Najprej je ozdravela 18-letna domačinka Marija Tavčar, kasneje poročena Lustik. Po hudi bolezni ji je ostala noga negibna ali skrčena. Šestnajst tednov je molila k Mariji, ki da jo kliče k sebi na Brezje. Ko je nekega dne molila v kapeli, je nenadoma začutila, da se je noga zravnala, da je bolje, zato je v kapeli pustila svoje bergle. To se je zgodilo 22. septembra 1863; le kakih deset dni kasneje, 3. oktobra, je ozdravela Marija Janc iz Zgoše, nato Neža Tavčar iz Mošenj, na začetku novembra Marija Mulej iz Smokuča. Od takrat naprej se je o Brezjah pogosteje pisalo v katoliških revijah in časopisih, zato je mogoče dobro slediti dogajanjem na Brezjah, večjim skupinam romarjev, novim pričevanjem o uslišanjih in različnim cerkvenim slovesnostim.

O številnih uslišanjih na Brezjah pričajo votivne podobe in zahvale, ki so jih

Ddr. Damir Globočnik pred Layerjevo hišo v Kranju / Foto: Primož Pičulin

Gvardijan in rektor svetišča p. Robert Bahčič in avtor ddr. Damir Globočnik na predstavitvi knjige 31. maja 2019 v dvorani nad zakristijo Bazilike Marije Pomagaj na Brezjah / Foto: arhiv Romarskega urada Brezje.

verniki pustili v cerkvi. Do prve svetovne vojne se je nabralo toliko parov bergel, da so jih podarili za ranjene vojake. Sicer pa so verniki k Mariji Pomagaj na Brezje hodili že v začetku 19. stoletja, v času francoske oblasti. Ta je neusmiljeno pobirala davke in podeželsko prebivalstvo je Marijo prosilo za zaščito. Podoba Marije Pomagaj je postala posebej čaščena tudi zato, ker je v posebni kapeli omogočala intimno soočenje vernika z njo.

V naslednjih letih do konca 19. stoletja je Marija Pomagaj dobivala torej vedno večjo veljavo. Je to pomenilo tudi več vernikov, ki so prihajali na božjo pot?

Seveda. To bralec lahko prepozna tudi v sklopu pričevanj o množičnih pobožnostih in slovesnostih, ki smo jim v več kot 150 letih priča na Brezjah. Kmalu po ozdravitvah so sledili tudi obiski visokih cerkvenih dostojanstvenikov, leta 1875 goriški nadškof Andrej Gollmajer, ki je bil radovljiški rojak, naslednje leto je na Brezje prišel graški škof Johan Zwerger in predlagal, da se zgradi večja, za številne romarje primernejša cerkev. Leta 1878 je na Brezjah maševal ljubljanski škof Janez Zlatoust Pogačar in romarsko središče je počasi iz lokalnega in gorenjskega preraščalo v vseslovensko. Leta 1898 so že pripravili shod gorenjskih dekliških Marijinih družb, fantovskega odseka teh družb ...

Kdaj so na Brezje prišli frančiškani?

Leta 1898. Brezje so spadale pod mošenjsko župnijo, od leta 1900, ko je bila posvečena nova cerkev, so neposredno podrejene knezoškofijskemu ordinariatu v Ljubljani. S frančiškani so Brezje dobile tudi vseslovenski značaj. Leta 1904 je bil prvi vseslovenski mladeniški shod, leta 1907 so svečano kronali milostno podobo Marije Pomagaj. Prošnjo za kronanje je v Vatikan na željo frančiškanov poslal škof dr. Anton Bonaventura Jeglič, po rodu iz Begunj. Pogoji za to so bili zelo strogi, kajti kronane so bile lahko samo sloveče slike, ki jih ljudje z zaupanjem častijo, kraj čaščenja pa mora veljati za središče prave liturgične pobožnosti. Marija Pomagaj je bila razmeroma hitro okronana, to je bilo peto kronanje v slovenskih krajih in okolici. Marija na Sveti Gori je bila kronana 173 let, Trsatska Marija pa kar 348 let po nastanku.

Po prihodu frančiškanov so se začela organizirana množična romanja tudi katoliških prosvetnih društev, Slomškove zveze, od leta 1924 naprej so vsako leto na Brezje prihajali slovenski vojaki v prvi svetovni vojni. Slovenski vojaki so bili kot udeleženci vojne na poraženi avstrijski strani v novi državi bolj ali manj prepuščeni sami sebi. Tudi njihova zbo-

Oltar v obliki zlatih akantovih listov je leta 1977 izdelal rezbar Maks Bergant po načrtih arhitekta Toneta Bitenca. / Foto: arhiv Romarskega urada Brezje

rovanja na Brezjah so bila izjemno množična.

V čas pred frančiškani sega tudi gradnja bazilike, kakršna je danes, mar ne?

Novo cerkev so gradili med letoma 1889 in 1900, nekaj opreme in oltarjev je tudi mlajših. Bazilika je grajena v neorenesančnem slogu. Postopoma so podrli staro cerkev, nedotaknjeno so pustili le Marijino kapelo. Obdali so jo z zunanjim stavbnim plaščem in prekrili z veliko kupolo na osmerokotnem tamburju. Razmišljali so celo, da bi dvignili teren, da bi bila cerkev še mogočnejša, a so zaradi kapele to misel opustili. Cerkev sicer poznamo kot baziliko Marije Pomagaj, a je njen zavetnik ostal sv. Vid. V preteklosti so bili tudi predlogi, da bi postavili Marijo na glavni oltar in jo posvetili njej, sv. Vid pa bi se preselil v kapelo, a je ostalo, kot je.

Kaj se je z Marijo Pomagaj dogajalo med drugo svetovno vojno, preden se je po njej vrnila na Brezje?

Tudi ta čas se mi je zdelo pomembno osvetliti, saj je vojna vplivala tudi na dogajanje na Brezjah. Že v prvih dneh vojne so Nemci odpravili vse frančiškanske redovne hiše na Kranjskem in Štajerskem. Triindvajsetega aprila 1941 so na Brezje prišli gestapovci z nekim nemškim kolaborantom, ukazali so frančiškanom, naj takoj zapustijo samostan. Za oskrbnika je lahko ostal le najmlajši redovni brat Jozafat Finžgar, ki je bil domačin. Njegova mati Marija Finžgar je leta 1907 na priprošnjo Marije Pomagaj čudežno ozdravela. V poročilih patrov Donata Juga in Otmarja Vosterja je opisano tudi ganljivo slovo frančiškanov, ki so odšli v Ljubljano. Po predhodnem dogovoru je pater Jozafat v noči s 27. na 28. april zamenjal Layerjevo sliko v kapeli s kopijo, ki jo je naslikal frančiškan pater Blaž Farčnik. Original je preoblečen v mizarskega pomočnika z vlakom skrivoma odpeljal v Ljubljano. S slike so sneli kopije zlatih kron in ju vrnili na Brezje ter z njima kronali kopijo. Zaradi nevarnosti, da bi Nemci zasedli Ljubljano, sta se ljubljanski škof dr. Rožman in frančiškanski provincial dogovorila, da bodo milostno podobo umaknili v frančiškanski samostan na

Romarjem so včasih nagajali s tem, da niso ustavljali vlakov na bližnjih postajah Otoče, Globoko in Podnart, zato so morali dlje pešačiti.

Trsatu. Tridesetega aprila so milostno podobo z listinami o njeni verodostojnosti z vlakom skrivoma prepeljali na Trsat. Zanjo je do konca italijanske okupacije skrbel pater Krispin Motočić, skupaj z Marijo Trsatsko je sliko skrival v postelji z dvojnim dnom, nekaj časa je bila celo zakopana v kleti. Po kapitulaciji Italije se je slika maja 1945 vrnila v Ljubljano, na stranski oltar sv. Dizme v stolnici. Po vojni je nova oblast frančiškanom dovolila, da se vrnejo na Brezje, kjer so našli samostan v razsulu. Frančiškani so želeli, da se tudi milostna podoba vrne na Brezje. Narodna vlada je že poleti 1945 dala dovoljenje, obljubila je celo avto in častno stražo od Ljubljane do Brezij. Kanoniki so postavili pogoj, naj krajevni narodnooosvobodilni odbor obljubi, da v samostanski dvorani ne bo več organiziral mitingov in plesov. Vaški odbor je dal zagotovilo. Podobo Marije Pomagaj so želeli vrniti že septembra 1945, zaradi omenjenega in podobnih zapletov, pa tudi v Ljubljani so jo želeli obdržati, jo je škof Anton Vovk na Brezje vrnil 15. julija 1947. Samo verski list Oznanilo je o tem dogodku objavil kratko obvestilo.

Povojna oblast tudi ni prepovedala delovanja frančiškanov in romanj na Brezje. Kako ste ob pisanju knjige videli to obdobje?

Romarjem so včasih nagajali s tem, da niso ustavljali vlakov na bližnjih postajah Otoče, Globoko in Podnart, zato so morali dlje pešačiti. Ko sem prebiral starejše zapise, so bili nekateri prav zabavni. Prvi pater, ki so ga iz Ljubljane leta 1945 poslali na Brezje, je predstojniku v Ljubljano poročal, da je stanje samostana slabo, a mu je z novo povojno oblastjo hitro uspelo vzpostaviti kar dobre stike, saj so bili pred vojno vsi njegovi ministranti.

Nova oblast božje poti ni ukinila, vendar pa jo je v prvih povojnih letih ovirala. V samostanu so bile nekajkrat opravljene preiskave. Ob velikem šmarnu leta 1947 je bilo na Brezjah veliko romarjev. Ponoči je ugasnila elektrika, ko pa se je spet prižgala, so bili vsenaokrog natroseni listki s protidržavno vsebino. OZNA je med preiskavo p. Bonaventuri Resmanu našla star revolver, ki ga je hranil brez potrebe. Gvardijan in p. Bonaventura sta bila dva meseca zaprta, nato pa brez obravnave izpuščena. Drug pater je bil nekaj časa v preiskovalnem zaporu.

Kako si razlagate tak pomen Layerjeve slike, da so Brezje postale tako pomembna vseslovenska božja pot?

Layerju je bila za vzor skoraj tristo let starejša slika Lucasa Cranacha starejšega, ki je sharanjena v Innsbrucku, njena kopija v Passauu pa je postala celo bolj znamenita. V Srednji Evropi je okrog petsto kopij Cranachove Marije Pomagaj, a že na začetku dvajsetega stoletja piše dunajski župnik Alfred Hoppe v knjigi Božje poti avstrijskega romarja, da so najpomembnejše innsbruška, passavska, dunajska in brezjanska milostna podoba. Motiv Marije Pomagaj je iz Svetega pisma. Judovski vladar Herod je izvedel, da se je v Betlehemu rodil judovski vladar, zato je ukazal pomoriti vse dečke, mlajše od dveh let. Angel je posvaril Jožefa, Marijo in Jezusa, naj zbežijo v Egipt. Slika prikazuje trenutek, ko se je Jezus po pomoč zatekel k Mariji. Dviga se k materi, jo pobože po licu in prosi: Mati, pomagaj!. Zato se sliki reče Marija Pomagaj.

Na Layerjevi sliki je intimen, ljubeč odnos med Marijo in Jezusom izrazito poudarjen. Layer je pri slikanju uporabljal prijazne, tople barve. Veljal je za slikarja, ki ni pogosto slikal prizorov mučeništev. Tudi Marijo je na sliki nekoliko spremenil glede na Cranachovo. Oblačila so sodobnejša, primerna času okrog leta 1800. Layerjev prispevek je zagotovo tudi zaupljiv pogled Marije in Jezuščka proti vernikom. Ljudje so se v iskanju pomoči lahko s sliko poistovetili.

Kaj vam pomenijo Brezje?

Po tolikem času razmišljanj o Brezjah sem postal tu nekako domač. Celo tako, da sem se najbrž pozabil zahvaliti Romarskemu uradu in Frančiškanskemu samostanu, to je direktorici Andreji Eržen Firšt ter rektorju in gvardijanju p. dr. Robertu Bahčiču, ki ste se odločila izdati knjigo, kar zdajle popravljam. Vsak, ki jo bo prebral, bo lahko izvedel, kaj in kako so zunanji dogodki vplivali na dogajanje na Brezjah. Začutil bo tudi, kakšen pomen imajo Brezje z Marijo Pomagaj za slovensko nacionalno zavest. Najbrž je naključje, da so recimo na Marijinem oblačilu zelo poudarjene barve slovenske trobojnice. Knjiga se prav zato konča s kar obsežnim sklopom, v katerem so opisane najpomembnejše kopije Marije Pomagaj, predvsem pa tiste, ki so jih dali izdelati naši izseljenci po svetu in jih namestili po cerkvah in kapelah v ZDA, Argentini, Avstraliji, Kanadi, Rimu, Londonu, Merlebachu, Habsterdicku, na Madagaskarju ...

Kdo je Damir Globočnik

Damir Globočnik je doktor umetnostne zgodovine in zgodovine. Študijsko se posveča proučevanju likovnih upodobitev pesnika dr. Franceta Prešerna in ilustracij njegovih pesmi, proučevanju slovenske karikature ter povezavi med kulturno in politično zgodovino ter likovno umetnostjo v 19. in 20. stoletju na Slovenskem. Izdal je naslednje knjige: 12 jeznih mož (1998), Vodiški čudeži (1999), Pesnikova podoba (2000), Afera Theimer (2001), Portreti slovenskih likovnikov v Avstriji in Italiji (2002), Prešeren in likovna umetnost (2006), Kulturnozgodovinske študije (2009), Levstikov satirični list Pavliha 1870 (2010), Likovna satira (2013), Janez Puhar (2014), Likovno in simbolno (2017) in Marija Pomagaj na Brezjah.

Partnerji pri projektu:

Gorenjski Glas

Mohorjeva Hermagoras

xamoom

ZGODOVINSKA POVEST

Več kot pet stoletij rodu pod

V okviru čezmejnega projekta Interreg Smart Tourist, katerega del je tudi pričujoča priloga Karavanke, bo izšlo devetnajst knjig. Prvi dve bosta pravkar prišli iz tiskarne – ponatis zgodovinskih povesti Frana Zbašnika v slovenskem izvirniku in nemškem prevodu.

Bojan Wakounig

»Bilo je v soboto, 23. septembra leta 1473. Čeprav se je bližala torej že jesen, je bilo vendar še prav toplo. Nebo je bilo temno modro in v pravem pomenu čisto kot ribje oko. Niti najmanjšega oblačka ni bilo videti na nebesnem oboku. Ob takih dneh se od Miklavovega doma očesu odpira krasen pogled na razne gorske velikane. Na desno, to je že skoraj proti severu, se vidi Obir s svojim široko razprostrtim grebenom. Na jugozahodni strani strmi koničasti Storžič v nebo, a še bolj tja na desno dviga navpična Košuta svoja dva rožička kviško. Na vzhodu imaš ponosno Olševo, a proti jugu ti srečuje oko najkrasnejše gozde, ki so bili včasih še vse drugače zarasli, kot so dandanes.

Bilo je še zgodaj zjutraj in zrak je bil torej še čist. Vsaka posamezna brazda na snežnikih se je dala razločiti in človeku se je zdelo, kakor bi se bile gore za nekoliko kilometrov približale, tako dobro so se videle vse podrobnosti na njih.

Toda pri Miklavu ni bilo danes nikogar, ki bi bil opazoval gore in se veselil lepega razgleda. Nad hišo se je razprostiralo jasno nebo, v hiši pa so imeli hudo uro in bliskalo se je in grmelo. Jezni pogledi so švigali kakor strele sem ter tja in čulo se je rohnenje in ropotanje, ki je res spominjalo na grom. Človeški rod si je pač od nekdaj enak in nespametno je misliti, da se je skozi stoletja kdove kaj spremenil. Spremenil se je morda nekoliko po svojih zunanjih odnosih, v bistvu pa je človeška narava vedno ena in ista. Ista nagnjenja, iste strasti, iste dobre in slabe lastnosti je imel človek že pred stoletji, kakor jih, ima še danes!«

Zgodba, ki je šla iz roda v rod

Tako se začenja povest Miklavova lipa – v izvirniku sicer Miklova lipa – pisatelja Frana Zbašnika, ki je leta 1903 kot večernica izšla pri Družbi sv. Mohorja v Celovcu. Zgodba naj bi nastala po resničnih dogodkih, po takih, kakršne so v družini pri Miklavu v Lepeni, visoko nad Železno Kaplo na Koroškem, pripovedovali iz roda v rod. In kakor jih je gospodar domačije Florijan Miklav povedal pisatelju Zbašniku (1855–1935) ob koncu 19. stoletja. Tisti Florijan, o katerem bo na tem mestu še govora in ki je posebej zaslužen za to, da so korenine Miklavovih v Lepeni tako čvrsto ohranjene. Dokumentirano ohranjene.

Sicer pa še kratko nazaj k povesti in njenim zgodovinskim ozadjem. Pravijo, da sta se v tistih časih, ko so turški vpadi ljudem na Koroškem, Kranjskem in Štajerskem bili v strašansko nadlogo, tedanji gospodar pri Milklavu Florijan, ja, tudi on je bil Florijan, in njegova mlada žena Matilda hudo sprla. Biti je moral res temeljit prepir, saj je žena Matilda zapustila svoj dom in pobegnila k svojim staršem v dolino. A prav tistega dne, bilo naj bi to leta 1473, so na Koroško čez Jezersko pridrle turške horde, morile, požigale in lovile ljudi. Ujeli so tudi Matildo. Kazala se ji je že najtemnejša prihodnost, ko je bila po čudežu osvobojena. Vrnila se je na svoj dom pri Miklavu, njen presrečni mož Florijan pa je v zahvalo zasadil lipo, kakor so pripovedovali iz roda v rod.

»Florijan je res šel drugi dan v gozd in izkopal tam lepo mlado, ravno lipo in jo prinesel domov. Zasadil jo je na kraj, od koder bi se videla, če bi zrasla, daleč naokoli. In lipa je res lepo uspevala. Razraščala se je od leta do leta in se je sčasoma razvila v veličastno drevo. Mogočna, krasna lipa dviga svoj ponosni vrh proti nebu in široko razprostira svoje košate veje. Kdor zaide sem gor, se čudi temu veličastnemu drevesu, ki je znano pod imenom Miklavova lipa.« Tako je Fran Zbašnik zaključil povest, v kateri je literarizirano obdelal stoletja staro izročilo.

Mogočne lipe, ki naj bi bila zasajena leta 1473 in ki naj bi bila tako velikanska, da jo je s svojimi rokami lahko objelo kar pet mož, danes žal ni več. Podrl jo je mogočen vihar leta 1919. Miklavov rod pa na domačiji danes še vedno trdno živi. Vztraja in kljubuje današnjim viharjem. Na domačiji, vpeti v strmino visoko nad dolino, danes gospodarita Zdravko in Lisi Miklau. Pri Miklavovih so tako ena redkih domačij, kjer se še danes skladata

Zdravko in Lisi Miklau ohranjata več kot petstoletno zgodovino in samostojnost Miklavove domačije v Lepeni nad Železno Kaplo.

Kljubujejo tudi današnjim viharjem

hišno ime in priimek, četudi je slednji uradno zapisan na nemški način.

In pri Miklavu so tudi med zadnjimi štirimi kmetijami v Lepeni, kjer se še danes poklicno ukvarjajo s kmetijstvom. »A to v resnici velja le za moške, na dveh domačijah ženi namreč že hodita v službo,« dodaja Lisi. A hkrati zaskrbljeno pove, da ni prepričana, da bodo tudi v desetih letih še lahko živeli samo od kmetovanja. V lasti imajo sicer 110 hektarjev gozda, od tega večino v strmini, kar štirideset hektarjev pa jim je podrl vihar tik pred božičem leta 2017. »Potem pa se je zaredil še lubadar. Četudi smo sami hitro počistili prizadeti les, pa kakšen sosed na svojem ni bil tako marljiv. Lubadar pa ne pozna meja.« Mož Zdravko in sin Štefan, ki bo prevzel Miklavovo domačijo, sta zato zadnje čase skoraj samo še v gmajni, motorna žaga v njunih rokah poje in rohni cele dneve. Ujma izpred dveh let je korenito spremenila tudi podobo narave, namesto nekdaj značilnega gozda se danes na širnih posekah razprostirajo goličave, v pobočja pa so se dodatno zarezale široke gozdne ceste za spravilo lesa s sodobnimi tovornjaki. »Če bo šlo tako naprej, se bojim, da bo vsa prisojna stran Lepene ostala brez dreves,« pravi Lisi Miklau. Les pa je kmetom v kapelskih grapah skozi stoletja zagotavljal samostojnost, bil je njihova varna naložba v prihodnost. Do usodnega viharja leta 2017.

Zbašnikova zgodba Pogreb se dogaja tudi na kapelskem pokopališču pri romarski cerkvi Marije v Trnju.

»Toda pri Miklavu ni bilo danes nikogar, ki bi bil opazoval gore in se veselil lepega razgleda. Nad hišo se je razprostiralo jasno nebo, v hiši pa so imeli hudo uro in bliskalo se je in grmelo. Jezni pogledi so švigali kakor strele sem ter tja in čulo se je rohnenje in ropotanje, ki je res spominjalo na grom.«

Pravočasna investicija je danes močen steber

Danes sta Zdravko in Lisi Miklau vesela, da sta pred desetimi leti investirala in postavila nov hlev. Čeprav se jima je tedaj marsikdo smejal, češ kdo danes še stavi na kmetovanje. Pri Miklavu sedaj redijo 54 goved pasme angus, ki jih zakoljejo in predelajo na lastnem posestvu. Goveje meso, znano po svoji fini marmoriranosti, mehkobi in

Miklavovo lipo

sočnosti, prodajajo v glavnem gostinstvu, s tem pa si kmetija zagotavlja vsaj delno neodvisnost od ta čas težavnih razmer na trgu lesa.

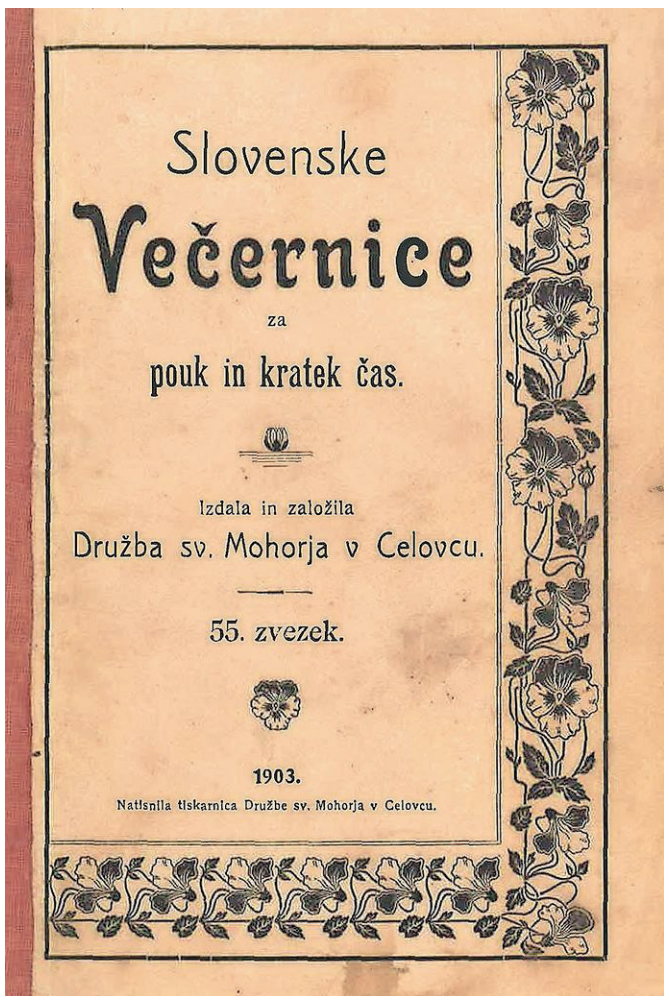
Četudi skrbi ne manjka, pa Lisi Miklau ni žal, da se je pred 35 leti primožila na kmete. Kmetovanja se je celo morala priučiti, saj so pri njej doma bili to, na kar so kmečki gospodarji nekdaj zvrha gledali in čemur se je včasih reklo kajžarji, danes pa je velika večina vesela, da ima opravka le s svojo kajžo, čemur se lepše reče hiša in s čimer po navadi ni dela od jutra do večera. »Z velikim veseljem sem postala kmetica in še danes to delam z veseljem.« Obenem pa se je z možitvijo naučila tudi slovenščine, saj je njena materinščina nemščina. V zakonu so se Zdravku in Lisi rodili štirje otroci, sinova Štefan in Florijan ter hčerki Katarina in Kristina.

Mogoče bo Štefan kdaj moral celo v službo, ker se je vse teže preživljati zgolj s kmetijo, razglablja Lisi in pravi, da bi to bilo prvič v stoletni zgodovini Miklavovih. A obenem današnjih težav noče obešati na veliki zvon, »če primerjam to s problemi v preteklosti, se to vse spet relativizira.« In gospa ve, o čem govori, za to ima trdne dokaze. Našla jih je v stari kmečki skrinji.

Najmanj petsto let že na svojem

Vedno se je v hiši govorilo, da je nekdo zapisal zgodovino, a kje naj bi ti zapiski bili, ni vedel nihče. Ko je Lisi Miklau pred leti na Koroški kmetijski zbornici opravila zgodovinski seminar, so udeležencem naročili, naj doma brskajo za starimi dokumenti. Šla je v kaščo, staro kmečko shrambo, in, kakor se spominja, »slučajno pogledala v kmečko skrinjo. V njej je bila vsa mogoča stara šara – in ko sem vse izpraznila, sem na dnu odkrila stare papirje.« Sveženj starih dokumentov, med njimi je najstarejši iz leta 1522. Na listini potrjuje prošt samostana v Dobrli vasi v Podjuni predajo posestva v roke »Petra, sina starega Miklava na Miklavovi kmetiji«. Celo točen dan je dokumentiran. Bil je to 22. april leta Gospodovega 1522. Še tri leta in Miklavovi bodo dokazano že petsto let na svoji domačiji, korenine pa segajo zagotovo še nekaj stoletij globlje v zgodovino.

Zbral je vse te stare listine in jih najbrž tudi shranil v kmečki skrinji Florijan Miklav, gospodar domačije s konca 19. in začetka 20. stoletja, o katerem je že tekla beseda na začetku tega zapisa. Florijan Miklav je bil tudi

Povest o Miklavovi lipi je prvič izšla leta 1903 kot 55. večernica pri Družbi sv. Mohorja v Celovcu.

Šla je v kaščo, staro kmečko shrambo, in, kakor se spominja, »slučajno pogledala v kmečko skrinjo. V njej je bila vsa mogoča stara šara – in ko sem vse izpraznila, sem na dnu odkrila stare papirje.« Sveženj starih dokumentov, med njimi je najstarejši iz leta 1522.

tisti, ki je moral pred natanko sto leti po silovitem viharju pospraviti stoletja staro lipo, ki jo je zasadil njegov prednik in soimenjak leta 1473 po vrnitvi žene Matilde iz turškega ujetništva. Iz lipe je naredil deske, iz njih pa med drugim še danes ohranjeni čebelnjak. »To je čisto poseben občutek, kadar primeš les, ki je začel rasti pred več kot pol tisočletja,« s spoštovanjem govori o zgodovini in njenih pričah pri Miklavu današnja gospodinja Lisi.

Angel pozabe in rod Miklavovih

Zbiratelju dokumentov Florijanu Miklavu je njegova žena rodila trinajst otrok, pri zadnjem porodu pa je umrla. Gospodar se je na novo poročil, druga žena je v zakon pripeljala hčerko. Ko je odrasla, pa se je zaljubila v očimovega, torej Florijanovega sina iz prvega zakona. In ker nista bila v krvnem sorodstvu, sta se lahko poročila. Rodilo se jima je deset otrok, med njimi je bila tudi Mici, ki se je pozneje omožila na Vinklovo domačijo v Lepeni. V literarno zgodovino se je zapisala kot babica pisateljice Maje Haderlap, ki jo je v svojem nagrajenem romanu Angel pozabe opisala podrobno in z veliko naklonjenostjo.

Očeta Vinklove Mici in starega očeta današnjega gospodarja pri Miklavu Zdravka pa je doletela sila tragična usoda. V isti noči, 17. decembra leta 1937, ko mu je žena v Celovcu rodila sina, Zdravkovega očeta, so ga cariniki ustrelili na domači zemlji. Po nedolžnem se je znašel med kontrolo tihotapcev in orožnik je prehitro dvignil in – v veliko nesrečo – tudi sprožil orožje. Da bi na kmetiji lahko preživeli, se je vdova poročila s pokojnikovim bratom – in Miklavov rod se je lahko nepreki-njeno nadaljeval. Z žilavostjo in kmečkim ponosom kljubujejo težavam in se spretno soočajo z novimi izzivi.

Tako kakor na primer v društvu Coppla Kaša, ustanovljenem leta 1994. V tistem letu je Avstrija glasovala za vstop v Evropsko unijo, kmetje v občini Železna Kapla - Bela so se na nove čase pripravili z združenjem, ki trži njihove domače pridelke – od domačih rezancev do mesa ali ovčje preje. Vsak september pripravijo tudi veliko kmečko tržnico, Praznik Copple Kaše. Ime Coppla Kaša je sicer sestavljeno iz srednjeveškega zapisa imena Kaple – Coppl – ter iz narečnega izraza za kaščo, značilno kmečko shrambo v grapah okoli Železne Kaple. Od samega začetka je Lisi Miklau s Copplo Kašo povezana najtesneje, dolga leta je bila tudi njena predsednica.

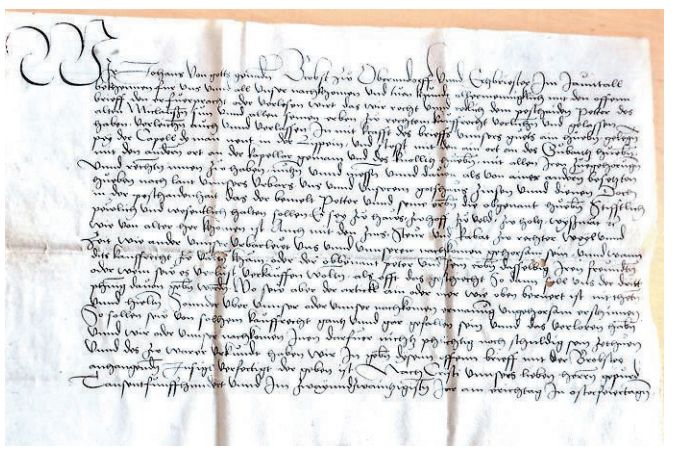
Spet izšla Miklavova lipa in Pogreb

A vrnimo se za konec še k povesti o Miklavovi lipi. Kot že zapisano, je leta 1903 izšla kot 55. večernica Mohorjeve. Leta 1970 je ponovno bila objavljena v devetih nadaljevanjih v celovški reviji Družina in doma, spomin na nekdanjo večernico pa je potem zbledel. Nikjer ni bilo več kakšnega izvoda knjižice iz leta 1903. Očitno edini ohranjeni izvod se je naposled dalo izbrskati v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, dokler ni direktor celovške Mohorjeve družbe Karl Hren v arhivu ustanove našel še dveh originalnih izvodov. Enega danes s ponosom hranijo na Miklavovi domačiji, ki v zgodbi igra osrednjo vlogo.

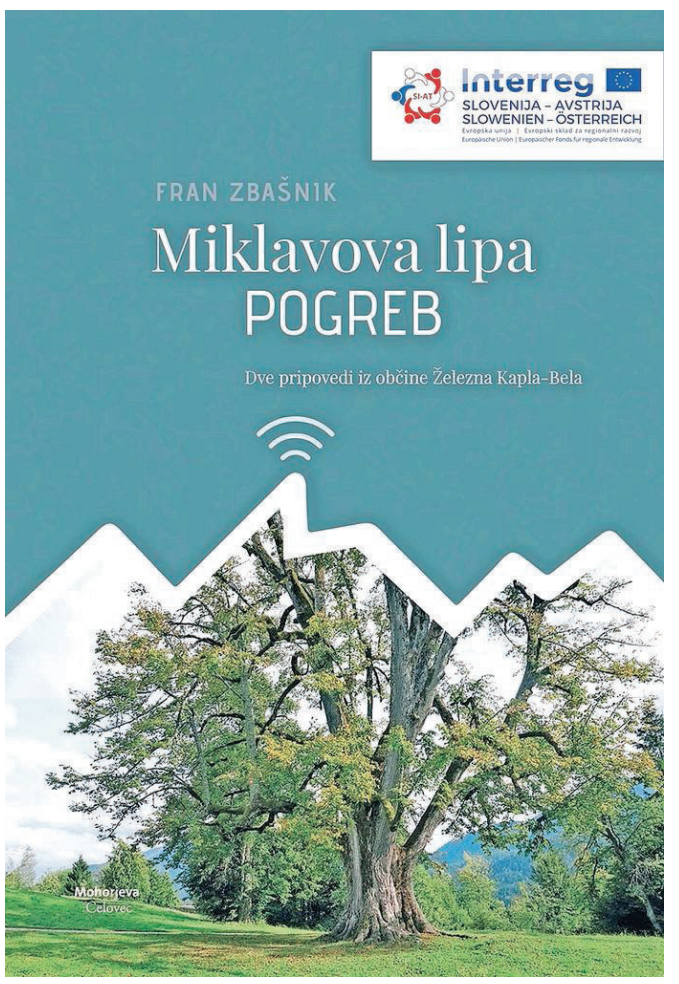
Povest o Miklavovi lipi bo skupaj s še eno povestjo Frana Zbašnika, Pogreb (tudi ta se dogaja v kapelskih grapah), izšla v slovenskem izvirniku ter v nemškem prevodu (Miha Traunik in Julija Schellander-Obid) v knjižni obliki v sklopu čezmejnega projekta Smart Tourist, pri katerem sodelujejo Gorenjski glas, celovška Mohorjeva ter računalniško podjetje xamoom. Javnosti bodo obe knjigi predstavili v petek, 25. oktobra, ob 14.30 pri Miklavu v Lepeni pri Železni Kapli (Lepena 3).

V zgodbi o Miklavovi lipi se je iz Taborske stene odlomila skala in tako naj bi nastala skalna formacija, znana kot Turška glava. Danes je v steni nad reko Belo speljana drzna in zahtevna zavarovana plezalna pot.

Na listini iz leta 1522 potrjuje prošt samostana v Dobrli vasi v Podjuni predajo posestva v roke »Petra, sina starega Miklava na Miklavovi kmetiji«.

Povesti Frana Zbašnika Miklavova lipa in Pogreb bosta ponovno izšli v okviru čezmejnega projekta Smart Tourist.

VORANČEVA POT

Po poti pobiča s solzicami

Prebivalci Mežiške doline, še zlasti pa Kotelj, ti pravijo zase, da so Kotuljci, so ponosni na svojega rojaka pisatelja Lovra Kuharja ali po njihovo Prežihovega Voranca. Njemu v čast so uredili Vorančevo pot, na kateri si podajata roke kultura in narava.

Jože Košnjek

»Lovro Kuhar je pomenljiva osebnost ne le v krajevnem, ampak tudi v mednarodnem merilu. Njegov pomen presega domača, slovenska merila. V njegovi podobi se dovršujejo vsi vzgibi ljudske duše za osvobojenje. Kotlje so srenja in soseska, ki ima to spoznanje, da je Lovro Kuhar v vsej svoji človeški, politični in umetniški celovitosti velika kulturna bogatija. Ta čudoviti svet, koder poteka spominska pot, je stvarna življenjska pot, povzdignjena v simboliko borbe za svoj svet,« je o Prežihu in njegovi spominski poti zapisal prevaljski rojak, literat, knjižničar, zgodovinar in publicist dr. Franc Sušnik. Prav nič nenavadnega ni, da so ljudje sami od sebe pred pol stoletja začeli obiskovati kraje v kotuljski dolini, povezane z življenjem rojaka Prežihovega Voranca. Leta 2003, ob 110. obletnici njegovega rojstva, so pot obnovili in ji dali sedanjo vsebino.

S fotografom Gorazdom Kavčičem sva sredi septembra hodila po stopinjah velikega Prežiha. Za pomoč in spremstvo na poti sva iskreno hvaležna Danici Hudrap iz Turističn-informacijskega centra Ravne na Koroškem, tudi vnukinji Vorančevega brata Ivana, in neutrudnemu vodniku po Vorančevi poti Alojzu Pristavniku z Brdinj pri Kotljah!

Pobič s solzicami

Kip fantiča oziroma pobiča s solzicami v rokah, ki ga je leta 2002 izdelal kipar Stojan Batič, postavljen v središču Kotelj, ki zre proti Prežihovi bajti na Preškem Vrhu, je začetek Vorančeve poti. Pobič s solzicami je Prežih sam in spomin na tisti njegov dan, ko je kot pastir na Koglu zgodaj zjutraj v temačno in grozljivo globačo Pekel, da bi za Solzice. Nasproti, na drugi strani ceste, pa je postavljena kovinska konstrukcija v obliki solzic, ki tudi sporoča, da je v tisti grozni globači med kmetijama Kogelnik in Kumer na Koglu vsako leto maja Festival solzic, ko na gozdni oder v strašljivih zgodbah prihajajo peklenščki, luciferji in podobne pojave in obiskovalcem hudičevo slino, peklenski namaz, hudičeva jajca in druge grozne reči.

Kot, Kogel in Pekel

Mimo propadajočega Rimskega vrelca, ki je bil včasih turistični biser Kotelj, sedaj pa je daleč od tega, in kjer izvira »kiseva voda«, priporočljiva ljudem s slabo krvjo ter boleznimi srca in ožilja – pri vrelcu se popotnik še vedno lahko odžeja ali vodo natoči v steklenico – pridemo po zložni cesti do naslednje, tretje postaje Vorančeve poti – do kraja njegovega rojstva, v Kot v Podgori. V Kotnikovi hiši se je 10. avgusta leta 1993 rodil Lovro Kuhar. Izvirne rojstne hiše ni več. Sedanji lastniki Trupejevi so jo obnovili in na pročelje vzidali spominsko ploščo, stara hiša pa je ohranjena na posebni tabli ob cesti.

Iz Kota oziroma Podgore se ob potoku Kotuljščica cesta dvigne do naslednjih dveh postaj Vorančeve poti: do Kogla in globače Pekel. Zgodba iz Pekla je znana in doživeto opisana v Solzicah. S Kogla nad Kotljami, kjer so bili Kuharjevi, ki so se pogosto selili, najemniki grajske zemlje je začel Voranc leta 1899 hoditi v osnovno šolo. Poleg Pekla in bregov, na katerih je pasel krave, so naredile nanj močan vtis košate lipe, o katerih piše v Solzicah. V njihovi senci je mladi Voranc leta 1899 opazoval požar, ki je zajel Kotlje. Domačije, kjer so Kuharjevi stanovali, ni več. Ohranjena pa je na slikah, ki jih hranijo sedanji stanovalci Kogla.

Ivarčko jezero, nad katerim je kmetija Ivartnik, ki jo Voranc v romanu Jamnica imenuje Bunk, je šesta postaja Vorančeve poti. Nekdaj cvetoče shajališče ravenskih železarjev in ljudi iz Mežiške doline ter nad njim smučišče Ošven, na katerem so organizirali tekme najvišjega ranga, propadata. Kljub temu prihaja v to čudovito naravno okolje veliko ljudi.

Obeležje Vorančevemu brat Alojziju, duhovniku, politiku in časnikarju na pročelju kotuljskega župnišča. Kotuljani upajo, da bo nekoč počival v domači zemlji. / Foto: Gorazd Kavčič

Partnerji pri projektu:

Gorenjski Glas

Mohorjeva Hermagoras

xamoom

Pobič s solzicami, ki ga je naredil kipar Stojan Batič. Tu se začenja Vorančeva pot. / Foto: Gorazd Kavčič

Prežihova bajta na Preškem Vrhu, ki jo je Vorančev oče kupil leta 1911. Sedaj je v njej muzej. / Foto: Gorazd Kavčič

Obnovljena Vorančeva rojstna hiša pri Kotniku v Kotu: na njej je nameščena plošča z napisom, da se je tu rodil Lovro Kuhar. / Foto: Gorazd Kavčič

Ostanki gradu Šratnek so sedma postaja Vorančeve poti. Streljaj od nje je cerkvica svetih Mohorja in Fortunata, ki stoji na »turških šancah«, obrambnih okopih, ki so jih v času turških vpadov gradili domačini, da so bili varnejši pred krvoločnimi vsiljivci. Prijazno speljana pot vodi obiskovalca naprej proti Preškemu Vrhu in tudi do Mihevove oziroma Miheljeve in Krautbergerjeve domačije, kjer so za kratek čas gostovali Kuharjevi. Pri Krautbergerju je bila doma Vorančeva mama.

Neizpolnjena Vorančeva želja

Preški Vrh in kotuljsko pokopališče sta zadnji postaji Vorančeve poti in deloma tudi pisateljevega življenja. V letih 1900–1911 družina stanovala v stari kmečki hiši pri Prežihu. Od tod izvira tudi Kuharjevo domače ime: Prežihov Voranc. Leta 1911 je oče končno prišel do svojega doma. Kupil je bližnjo Prežihovo bajto. Ta kraj na sončni rebri je bil Vorančev najljubši dom. Tu je delal, oral in tesaril, od tod je hodil v službo v Guštajn, kot so se takrat in do leta 1952 imenovale Ravne na Koroškem, pa v zadružno šolo v Ljubljano in na kmetijski zadružni tečaj na Dunaj. Lovro Kuhar je s Preškega Vrha odhajal v vojsko in v izgnanstvo, saj je bil kot pomemben komunist stalno na očeh oblasti. Tu so nastajale njegove odlične povesti. Tudi po vojni se je vrnil na Preški Vrh, v Časovo vilo blizu Prežihove domačije, ki je bila njemu in ženi dodeljena v dosmrtno uporabo. Tu je živel do prezgodnje smrti leta 1950. Na Preškem Vrhu so leta 1979 postavili velik bronasti spomenik, delo akademskega kiparja Stojana Batiča. Na Preškem Vrhu so pisatelju v čast taborniki leta 1974 postavili leseno skulpturo Samorastnikov, delo kiparja Petra Jovanoviča iz Dolenje Žetine. Od tod gleda Voranc na Kotlje in hribe okrog njih, tudi na 1699 metrov visoko Uršljo goro, ki ji domači rečejo kar »Gora«. Tu, na svojem vrhu, je želel biti pokopan. Želja ni bila uresničena. Veliki Kotuljčan ima zadnji dom na pokopališču v Kotljah, ob cerkvi svete Marjete. Prežihova bajta z ohranjenimi spremljajočimi objekti je danes muzej.

Na pokopališču v Kotljah, ob družinskem grobu Kuharjevih, se Vorančeva pot tudi konča. Lovro je umrl 18. februarja leta 1950. Ob njem počivajo tudi mama Marjeta, rojena Krautberger, oče Ivan oziroma Johan, Vorančeva sestra Ana in dve Vorančevi hčerki – Mojca, poročena Gosar, in Vida, poročena Slavič, ter brata Ivan, ki so ga Nemci ubili leta 1944, in Avgust. Tretji brat Alojzij, duhovnik in politik, je pokopan na tujem.

Vse informacije o Vorančevi poti dajejo v TIC Ravne na Koroškem, Partizanska ulica 3, 2390 Ravne na Koroškem, telefon: 02/82 21 219, elektronski naslov: tic@zkstm.si ali danica@zkstm.si.

Čast vsem Kuharjevim

V Kotljah vsako leto oktobra organizirajo Kuharjeve dneve. Sprva so bile posvečene le spominu na Prežihovega Voranca, zadnja leta pa so tudi spomin na tri Vorančeve brate, Alojzija, Ivana in Avgusta. Na Alojzija, dvakratnega doktorja znanosti, spominja kip na pročelju kotuljskega župnišča. Bil je duhovnik, vendar se je izobrazil v diplomaciji, pravu in časnikarstvu. Služboval je v diplomatski službi predvojne Jugoslavije, pisal je za Slovenca in ljubljanski radio in sodeloval v jugoslovanski begunski vladi v Londonu. Najbolj znan je po tem, da je leta 1944 preko britanske radijske postaje BBC pozval slovenske domobrance, naj se priključijo partizanom v boju proti okupatorju. Po vojni se je umaknil v New York in deloval kot duhovnik. Hudo bolan je umrl 1. novembra leta 1958 in je pokopan na slovenskem pokopališču v fari Sv. križa v Bridgeportu v bližini New Yorka. Kotuljci želijo, da bi počival v domači zemlji, ob svojih starših, sestrah in bratih. Brata Ivana so leta 1944 blizu doma na Preškem Vrhu ubili gestapovci, brat Avgust pa se je posvetil tehniki in železarstvu. Med drugim je delal tudi na Jesenicah. Ukvarjal se je tudi s časnikarstvom in urednikovanjem.

Leta 1979 so na Preškem Vrhu, nad Prežihovo bajto, postavili Batičev spomenik Vorancu, ki zre v dolino, na svoje Kotlje in nad njimi dvigajočo se Uršljo goro. / Foto: Gorazd Kavčič

Grob Kuharjeve družine na kotuljskem pokopališču ob taborski cerkvi svete Marjete / Foto: Gorazd Kavčič

Danica Hudrap, vnukinja Vorančevega brata Ivana, pred skulpturo solzic sredi Kotelj / Foto: Gorazd Kavčič

Kdo je Lovro Kuhar

Lovro Kuhar ali Prežihov Voranc (ime je povezano s Prežihovino oziroma Preškim Vrhom) je bil rojen pri Kotniku 10. avgusta leta 1993 kot prvi otrok v zakonu Johana in Marjete. Najprej se je šolal doma, potem pa so talentiranega fanta poslali v Zadružno šolo v Ljubljano in na Dunaj. Veliko je bral, še posebej Mohorjeve knjige, in tudi že pisal. Vpoklican je bil v avstro-ogrsko vojsko, se bojeval v Doberdobu na soški fronti, vendar se je leta 1916 pustil ujeti Italijanom, ker ni maral Avstrijcev. Leta 1919 se zaposlil v tedanji guštajnski oziroma sedanji ravenski železarni. Tu se je navdušil za socialistično in delavsko stranko oziroma Komunistično partijo Jugoslavije, katere član je postal leta 1920. Oblast ga je začela nadzirati, zato je leta 1929 zbežal na tuje, postal ugleden funkcionar Kominterne, komunistične internacionale, bil pogosto v zaporih, kjer je tudi pisal, študiral in se učil jezikov ter se spoznal z Josipom Brozom - Titom. Z njim in še nekaterimi drugimi partijskimi funkcionarji ni bil v dobrih odnosih, kar se je pokazalo kasneje. Leta 1939 se je iz Pariza vrnil domov, deloval v ilegali do leta 1943, ko so ga dobili v roke Nemci, ga odpeljali v Begunje in nato v Berlin, kjer so mu v zameno za sodelovanje ponujali mesto vodje marionetne državice, ki so jo nameravali ustanoviti na območju Ljubljanske pokrajine in Primorske. Voranc je ponudbo odklonil. Poslali so ga v koncentracijsko taborišče Sachenhausen in nato v Mauthausen, kjer je hudo zbolel. Ženo Marijo in hčerki Vido in Mojco pa so internirali v taborišče Ravensbrück. V te čase sega zgodba, ki kaže na razhajanje med Vorancem in Titom. Ko je leta 1944 Tito spraševal Josipa Vidmarja, ali bi lahko kakšnega zaprtega partijskega funkcionarja iz Slovenije zamenjali za ujetega nemškega majorja, je Vidmar predlagal Voranca. Tito ga je zavrnil z besedami, da si bo ta že zal sam pomagati in naj predlaga koga drugega, ki je v še težjem položaju … Moteč je bil tudi zato, ker je zagovarjal tudi povojno delovanje Mohorjeve družbe, ki je, kot je trdil, slovenskega človeka učila brati in pisati. Umrl je v Mariboru 18. februarja 1950.

Čez goro k očetu

Tako ima naslov presunljiva, v srce segajoča Prežihova kratka povest, ki govori o mrzli božični noči leta 1932, ko je njegova žena Marija Kuhar - Prežihova s hčerkama – sedemletno Vido in petletno Mojco – 14 ur gazila sneg v grapah med Olševo in Peco do Železne Kaple, od koder naj bi se peljale do Celovca in se srečale z njim, z očetom, ki je zbežal v Celovec. Očeta pa ni bilo, ker ga je tik pred tem aretirala policija in zaprla. V spomin na to pot organizira Planinsko društvo Ravne na Koroškem vsako leto decembra pohod po tej poti. Na neparno leto hodijo pohodniki ponoči iz Črne preko prelaza Luže do kmeta Rastočnika nad Železno Kaplo, na parno leto pa podnevi v obratni smeri.

BEGUNJE

Med naravo, kulturo in zgodovino

Begunje so eden od najbolj slikovitih zgornjegorenjskih krajev. Številni ga poznajo predvsem kot rojstni kraj legendarnih bratov Avsenik in kot sedež družbe Elan, nekoč paradnega konja slovenskega gospodarstva, vse bolj pa je kraj poznan tudi zaradi izjemne kulturne dediščine in čudovite narave.

Marjana Ahačič

Po dveh letih so zadnji konec tedna v avgustu v Begunjah spet pripravili Festival Avsenik, prireditev, na kateri glasbeniki iz Slovenije in tujine igrajo in pojejo najlepše viže v Begunjah rojenih bratov Slavka in Vilka. V Avsenikovo glasbo zaljubljeni gostje, predvsem iz Avstrije, Nemčije in Švice, so poleg glasbe z navdušenjem spoznavali tudi Gorenjsko in kraje, s katerimi so bili povezani Avseniki, saj se je tridnevno festivalsko dogajanje tokrat zaokrožilo s slovenskim dnevom Slovenija, od kod lepote tvoje, na katerem so bili glasbena rdeča nit navdihi, ki sta jih Slavko in Vilko Avsenik črpala v lepotah slovenske pokrajine in njenih ljudeh ter jih vtkala v neminljive skladbe najbolj popularnega ansambla narodno-zabavne glasbe vseh časov.

Slikovita vas pod Karavankami

In zaljubljencev v Begunje ni malo. Slikovita vas pod Karavankami se ponaša s številnimi znamenitostmi in čudovito naravo. Osrednja atrakcija je danes prav gotovo gostilna Pri Jožovcu, kjer sta brata Slavko Avsenik in Vilko Ovsenik v začetku petdesetih let začela ustvarjanje narodno-zabavne glasbe. V delu stavbe je že dve desetletju urejen Muzej Avsenik z razstavo o ansamblu in njegovi bogati zapuščini.

Glavna cesta skozi vas mimo Jožovčeve domačije vodi do cerkve svetega Urha in graščine Katzenstein, v kateri so bili med drugo svetovno vojno nemški zapori, danes pa je tam psihiatrična bolnišnica pa tudi Muzej talcev, ki deluje v okviru Muzejev radovljiške občine.

Za obiskovalce je odprt čudovit graščinski park, na robu katerega stojita čudoviti kapeli Brezjanka in Jožamurka, ki sta v času med obema svetovnima vojnama nastali po načrtih arhitekta Jožeta Plečnika.

Jožamurka in Brezjanka

Načrte za paviljon s kapelico sv. Jožefa je Plečnik naredil po naročilu usmiljenk reda sv. Vincencija Pavelskega. Paviljon, ki spominja na antični tempelj in kaže značilno podobo Plečnikovih del, je dobil ime Jožamurka. Streha kapelice počiva na stebrih z dorskimi kapiteli, ki so zidani v kombinaciji kamna in opeke. Odprta lopa Brezjanka, katere streho nosi šest mogočnih hrastovih stebrov, stoji le lučaj stran od nje.

Nekdaj so skozi Begunje potekale tovorniške poti preko Karavank, danes pa cesta skozi pripelje k ruševinam gradu Kamen in od tam naprej v slikovito dolino Draga, ki je izhodišče za planinske poti v Karavanke. Med najbolj priljubljenimi je zagotovo pot do Roblekovega doma (1657 metrov nadmorske višine) na Begunjščici.

Sveti Peter ponuja čudovite razglede

Posebej domačini pa se iz središča vasi, iz bližnjega Krpina, kjer je včasih, ko je tudi nižje kraje pozimi še pokril sneg, delovalo testno smučišče tovarne smuči Elan, ali pa iz bližnje vasi Poljče radi odpravijo do slikovite cerkvice sv. Petra neposredno nad Begunjami. Zaradi izjemne lege na hribu se od tam odpirajo čudoviti razgledi po vsej Radovljiški kotlini, vse do Bleda z gradom in Julijskih Alp v daljavi.

Zaradi razgleda je imel hrib s cerkvijo, ki je omenjena že v 14. stoletju, pomembno vlogo v času turških vpadov. Notranjost bogatijo freske iz 16. stoletja.

Elanov smučarski muzej

In če se v hribih nad vasjo zdi, kot da se je čas ustavil, gre v dolini razvoj nezadržno naprej. Na južnem robu Begunj še vedno prevladuje nekdaj simbol uspešnega slovenskega gospodarstva, legendarna tovarna smuči Elan. Lani so v Elanu odprli tudi lastni Alpski smučarski muzej, v katerem je predstavljen razvoj smuči, od začetkov pa vse do najsodobnejših smučk, ter mejniki v oblikovanju smuči, pa tudi zgodovino podjetja in drugih njihovih izdelkov.

Domačini pa, ko razmišljajo o prihodnosti Begunj, stavijo predvsem na turizem. Ta dejavnost ima v kraju dolgo tradicijo, saj je bil že pred drugo svetovno vojno znan kot klimatsko zdravilišče, v njem pa so si premožni ljubitelji lepega in zdravega okolja zgradili številne počitniške vile.

V zadnjih letih so po vasi in okolici uredili številne sprehajalne poti, ena od njih vodi do ruševin gradu Kamen. / Foto: Gorazd Kavčič

Danes obiskovalce v kraju najbolj privlači dediščina bratov Avsenik, družinsko tradicijo v gostilni Pri Jožovcu v središču Begunj nadaljujejo njuni otroci in vnuki. / Foto: Gorazd Kavčič

Alpski smučarski muzej Elan; na slovesnosti ob odprtju sta si ga ogledali tudi smučarski legendi, nepremagljivi Šved Ingemar Stenmark in slovenski smučarski junak Bojan Križaj. / Foto: Gorazd Kavčič

Na robu čudovitega gradu graščine Katzenstein si je moč ogledati kapelico Jožamurka in paviljon Brezjanka; v času pred drugo svetovno vojno ju je zasnoval arhitekt Jože Plečnik. / Foto: Gorazd Kavčič

REBRCA

Nekdaj vitezi, danes mladina

Rebrca ali po nemško Rechberg je zanimiva vas na planoti, dvignjeni nad sotesko reke Bele, nad cesto, ki povezuje Železno Kaplo z Žitaro vasjo in Podjuno. Nekdaj so ji vladali Jurijevi vitezi, danes pa v ta kraj prihajajo mladi.

Jože Košnjek

Dolina med Železno Kaplo in prostrano Podjuno, na vzhodni strani pobočja Obirja, enega od simbolov Karavank, je ozka. Komaj je dovolj prostora za ovinkasto cesto in rečico Belo, za traso nekdanje železnice do Kaple, po kateri poteka sedaj kolesarska pot, in za vasico Suha / Zauchen, v kateri so nekdaj stanovali kopači svinčeve rude na Obirju. Te naj bi bilo v osrčju te gore precej, kar potrjujejo pisni viri iz let 1424, 1586 in 1696. Kot piše Drago Kralj, veliki slovenski novinarski popotnik in iskalec pozabljenih zgodb in poti, je obirski svinec mikal tudi Hitlerja, saj je bila Mežica zaradi priključitve k Jugoslaviji za Avstrijo in po letu 1938 Nemčijo izgubljena.

»Včasih slišimo, da bi kdo rad 'napolnil prostor z življenjem'. Pri tem prepogosto pomislimo na kaj dekorativnega. Kdor prestopi prag Mladinskega centra na Rebrci, od tega trenutka dalje to razume drugače. Tu niso poživili le starega, častitljivega poslopja, temveč so ga napolnili z življenjem – s pisanim, veselim, pozitivnim, ustvarjalnim, razgibanim življenjem. Prisrčno bi se rad zahvalil dekanu Poldetu Zundru za njegov neverjeten angažma!« (Dr. Peter Kaiser, deželni glavar Koroške)

Viteški grad, cerkev in kostnica

Dobre štiri kilometre stran od Železne Kaple proti Podjuni se dobrih petdeset metrov nad dolino dviga ravan, na kateri je vas Rebrca. V vasi, ki je zelo lepo urejena, živi okrog 150 ljudi. Vanjo je mogoče priti po precej strmi cesti iz treh strani: s Suhe ob rečici Bela / Vellacha, iz Kota / Winkla na vzhodni strani in iz Jeriš / Jerischacha na zahodni strani. Prišleka že od daleč pozdravljajo cerkev svetega Jerneja, kostnica ob njej in malo nižje, na robu vzpetine, grad oziroma komenda, v kateri so prebivali milštatski redovniki, imenovani Jurjevi vitezi. Graščina je bila prvič omenjena leta 1495 in je kasneje prešla v last jezuitov. Poslopje je začelo propadati, vendar je bilo konec osemdesetih let preteklega stoletja rešeno. O tem kasneje.

Jernejeva cerkev stoji dvignjena nad vasjo in so jo postavili v začetku 13. stoletja. Grajena je deloma v romanskem in deloma v gotskem slogu s kornim zvonikom. Cerkev krasijo freske, izdelane okrog leta 1300 in na koncu 14. in 15. stoletja. Pravijo, da jih je še precej pod ometom, vendar bo treba najti denar za restavriranje. Posebej dragocena sta zgodnjegotska kamnita kipa Marije in svetega Janeza, narejena v začetku 14. stoletja. Rebrška cerkev je tudi taborska, saj je ograjena z močnim taborskim obzidjem. Nad njo so še ohranjene ruševine starega, prvega rebrškega gradu, ki je bil skupaj s krajem prvič omenjen leta 1236! Posebna dragocenost Rebrce je okrogla romanska kostnica za cerkvijo. Poznavalci pravijo, da je ena najlepših in najbolj ohranjenih na Koroškem. V njej so, tako pravijo, še kosti iz prekopanih grobov na bližnjem pokopališču.

Propadla tovarna in oživljena graščina

Za Rebrco sta značilni dve zgodbi: ena temačnejša in druga obetavnejša. Začnimo s prvo. Ob cesti v dolini, na levem bregu Bele, je dolgo delovala tovarna celuloze z imenom Obir, ki je bila zadnja leta v mešani koroško-slovenski lasti. V njej je bilo v najboljših časih zaposlenih nad dvesto ljudi. V drugi polovici devetdesetih let preteklega leta se je zgodilo najhujše. Koroška oblast je začela negodovati, da tovarna onesnažuje okolje, zlasti reko Belo, in da ne posluje rentabilno. Ljudje, ki so bili priče temu dogajanju, so prepričani, da niso bili odločujoči gospodarski in naravovarstveni razlogi, ampak politični, nacionalni. Oblasti je šlo v nos slovensko solastništvo tovarne in zagotavljanje preživetja (tudi) slovensko govorečemu življu v dolini. Leta 1989 so po sedemdesetih letih stroji v rebrški tovarni, ki je bila največji industrijski obrat v občini Železna Kapla, utihnili, čeprav je posloval pozitivno in je dežela zagotovila denar za ekološko sanacijo. Tega je dobila podobna tovarna pri Beljaku, ki je šla po nekaj letih v stečaj! V kapelski dolini je ostalo brez dela več kot dvesto ljudi, posredno pa je zaprtje tovarne vplivalo na življenje okrog tisoč ljudi. Mnogi od njih so iskali delo drugje in se izselili. Sedanji župan Železne Kaple Franc Jožef Smrtnik, ki se je takrat kot mladi lokalni politik boril za obstoj tovarne, pravi, da se je zaradi tega v nekaj letih število prebivalcev občine zmanjšalo za okrog tisoč.

Druga zgodba je svetlejša. V drugi polovici osemdesetih let preteklega stoletja je prišel za kaplana v Železno Kaplo mladi duhovnik Polde Zunder. Z žalostjo je opazoval propadajočo komendo na Rebrci in premišljeval, kako jo rešiti. Skupaj s somišljeniki, s številnimi farani in s pomočjo celovške oziroma krške škofije se je lotil obnove. Komendi je hotel vdahniti novo življenje, mladost, vitalnost, ustvarjalnost, optimizem. Ustanovil je Mladinski center Rebrca. V najtežjih trenutkih se je obrnil za pomoč k zveznemu kanclerju dr. Brunu Kreiskyju. Ta je, za razliko od uradnih koroških oblasti, ni odklonil. Leta 1979, pred štiridesetimi leti, je organiziral prvi Teden mladih umetnikov. Na Rebrco je prišlo 15 otrok. Potem jih je bilo vsako leto več. Zadnja leta jih prihaja dvakrat po šestdeset, ki pod vodstvom mentorjev slikajo, kiparijo, plešejo, se veselijo, sklepajo nova prijateljstva, uživajo in začutijo, da so dobrodošli. Tu zaživijo večjezičnost, solidarnost in človečnost. Neumorni Polde, ki mu pomaga predvsem Krščanska kulturna zveza iz Celovca, želi še obogatiti Rebrco in jo do konca obnoviti. Za mladimi umetniki prihajajo zadnja leta v obnovljeno graščino tudi športniki, ki uživajo v športu in se učijo slovenščine. Takšna Rebrca je res zgodba o uspehu!

V propadajočem gradu – komendi je konec osemdesetih let začel nastajati Mladinski center. Danes grad živi novo življenje.

Rebrška kostnica je ena najlepših in najbolj ohranjenih na Koroškem.

»V letih, ko so pobirali na Koroškem čudne zgodovinske kamne, smo verovali, da je mogoča pot iz sivih in meglenih dolin, pot dialoga – iskrenega pogovora. Kot bi stal Tone Pavček na skalah Rebrce in nam govoril: A meni je slovenščina najbolj zvočna, najbolj spevna, čista muzika potoka iz večnosti v večnost.« (Polde Zunder, ustanovitelj in vodja Mladinskega centra Rebrca)

Mladost in razigranost pred cerkvijo svetega Jerneja

TRANS KARAVANKE

Turnokolesarska doživetja v Karavankah

Prek južnih pobočij zahodnih Karavank so speljali novo turnokolesarsko pot Trans Karavanke. Poteka od Jezerskega do Korenskega sedla, dolga je 132 kilometrov, primerna pa je za kondicijsko dobro pripravljene gorske kolesarje.

Urša Peternel

V septembru je na čezmejnem območju Karavank zaživela nova turnokolesarska pot Trans Karavanke. Poteka po gozdnih cestah na prisojnih pobočjih Karavank in povezuje šest gorenjskih občin: Jezersko, Tržič, Radovljica, Žirovnica, Jesenice in Kranjska Gora. Pot se razteza od Jezerskega do Korenskega sedla oziroma obratno. Celotna dolžina poti je 132 kilometrov, ki so razdeljeni na pet etap, skupnega vzpona je okrog 5500 višinskih metrov.

Eden prvih, ki jo je prevozil, je turnokolesarski vodnik Andrej Remškar, ki je v dneh ob odprtju tudi vodil dvodnevno turo po novi poti. »Z Jezerskega nas popelje prek planin pod Košuto proti Tržiču, od tam čez Zelenico v dolino Završnice in na planine pod Stolom, nadaljujemo nad Jesenicami prek Javorniškega Rovta in Planine pod Golico proti Mojstrani, v zadnjem delu pa gremo po Zgornjesavski dolini do Rateč in se vzpnemo še na Peč,« je opisal traso. Pot med drugim obišče Slovenski planinski muzej v Mojstrani ter nekaj priljubljenih planinskih koč: Dom na Kofcah, Planinski dom na Zelenici, Dom pri izviru Završnice, Valvasorjev dom pod Stolom in Dom Pristava v Javorniškem Rovtu.

Kot je dodal Remškar, je pot primerna za kondicijsko dobro pripravljene gorske kolesarje, saj so dnevne etape praviloma dolge od 25 do 35 kilometrov. »Največ v enem dnevu premagamo 1650 višinskih metrov.« Za lažjo orientacijo kolesarja na poti usmerjajo turnokolesarske ali dvonamenske markacije in usmerjevalne table z znakom Trans Karavanke, za ljubitelje zbiranja žigov pa so pripravili tudi dnevnik te poti.

Gorskokolesarski učni center

Kolesarska pot poteka tudi prek Pristave nad Javorniškim Rovtom, kjer je pridobitev nov Gorskokolesarski učni center Pristava. Občina Jesenice ga je uredila v nekdanjem Kurirskem domu, ki so ga celovito prenovili. Center je namenjen učenju gorskega kolesarjenja, ob domu je urejen lesen poligon, poskrbljeno je tudi za vso opremo, na voljo je 18 gorskih koles s čeladami in drugo opremo. V objektu je urejen dnevni prostor s kuhinjo, v mansardi pa tri sobe z osmimi ležišči. Center naj bi bil odprt od maja do oktobra, v njem bodo prirejali tečaje gorskega kolesarjenja in druge dogodke, ki sodijo v to okolje. Postavili so usmerjevalne in informativne table ter izdelali promocijsko zloženko. V kratkem bodo z razpisom poiskali najemnika centra, v celoti pa naj bi zaživel prihodnjo pomlad.

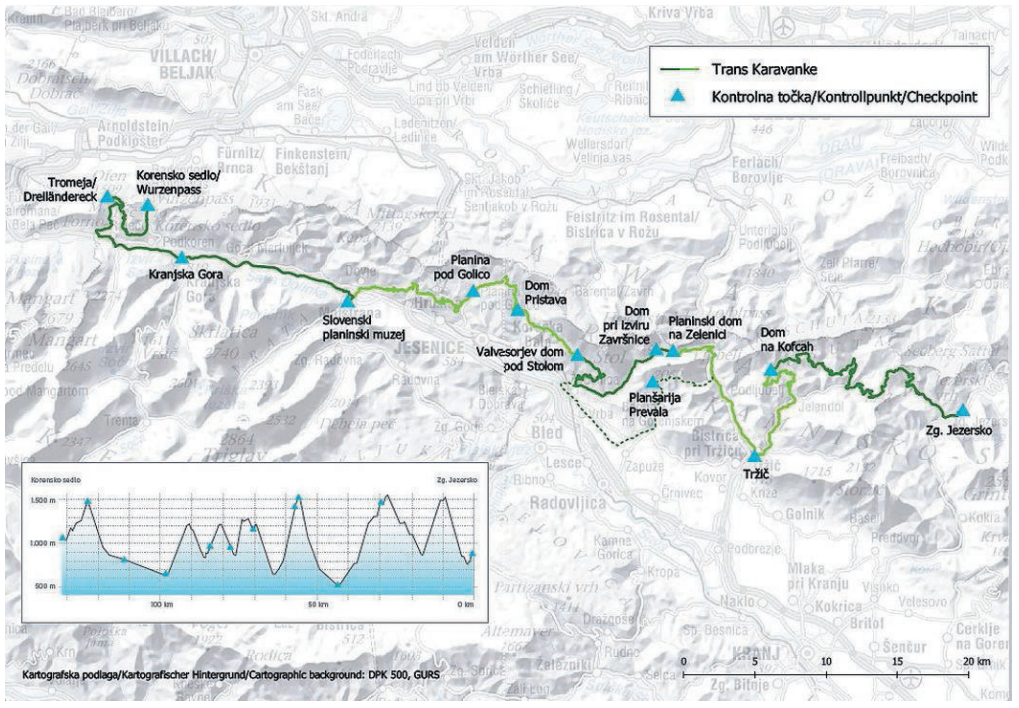

Novo kolesarsko pot je med prvimi prevozila skupina gorskih kolesarjev na vodeni turi pod vodstvom turnokolesarskega vodnika Andreja Remškarja. / Foto: Andrej Remškar

Gorskokolesarski učni center Pristava nad Javorniškim Rovtom / Foto: Andraž Sodja

»Ob poti srečamo številne naravne in kulturne znamenitosti: proti Tržiču se peljemo skozi Dovžanovo sotesko, nato skozi tržiško staro mestno jedro, v dolini Završnice gremo ob Završniškem jezeru, ob vzponu na Zabreško planino mimo Turške jame, blizu je tudi arheološko nahajališče Ajdna. Nad Planino pod Golico lahko obiščemo Savske jame, v Zgornjesavski dolini pa velja omeniti vsaj še Zelence, kjer izvira Sava Dolinka. Kljub vsem znamenitostim pa bodo za kolesarje največja nagrada čudoviti razgledi in uživanje v neokrnjeni naravi,« je dejal Andrej Remškar.

Trasa turnokolesarske poti Trans Karavanke

Ureditev tako turnokolesarske poti kot gorskokolesarskega centra sodita pod okrilje projekta Alpe Adria Karavanke, ki se izvaja v okviru programa sodelovanja Interreg V-A Slovenija-Avstrija in je sofinanciran iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj. Med partnerji sta tudi Planinska zveza Slovenije, ki je poskrbela za turnokolesarsko pot, in Občina Jesenice, ki je uredila gorskokolesarski učni center.

Namen projekta Alpe Adria Karavanke je, da Karavanke postanejo regija petzvezdičnih doživetij, s poudarkom na pohodništvu, gorskem kolesarjenju in zimskih aktivnostih. V njem sodeluje 12 slovenskih in avstrijskih partnerjev, ki razvijajo konkretne turistične produkte in pakete, urejajo pohodniške poti, nekatere planinske koče, izhodiščne in tematske točke za hojo, opremo za zimski turizem ...

Na čezmejnem območju Karavank so v Žirovnici odprli tudi adrenalinsko kolesarsko progo Predigra. Adrenalinske navdušence čaka dvokilometrski spust s štiristo metri višinske razlike. Proga je označena z zahtevnostno stopnjo dveh črnih diamantov in je primerna za izkušene gorske kolesarje z ustrezno opremo.

IZ ZGODOVINE PLANINSTVA

Planinske koče, ki jih ni več

Nekaterih planinskih koč v Karavankah ni več, nekatere stojijo na drugih lokacijah, spet druge so preimenovane.

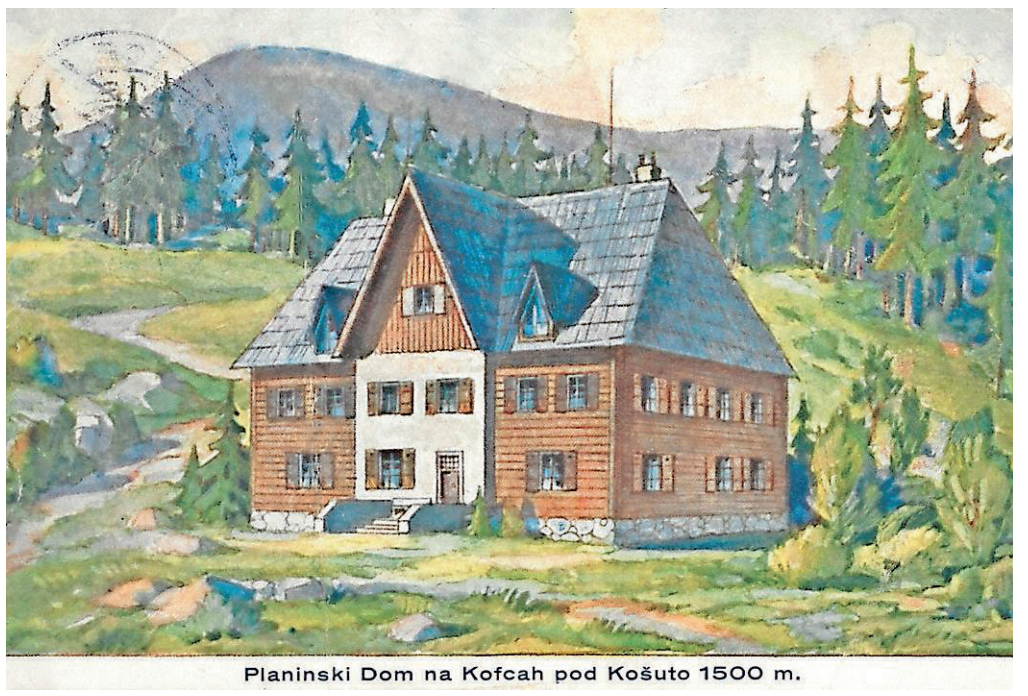
Jelena Justin

Z razvojem turizma se je v drugi polovici 19. in v začetku 20. stoletja povečalo tudi zanimanje za slovenske gore. Veriga Karavank ob tem ni bila nobena izjema. Počasi so začeli markirati prve planinske poti in nastajati so začele prve planinske koče. Enih ni več, nekatere stojijo na drugih lokacijah, tretje so danes preimenovane.

V 19. stoletju je ozemlje današnje Slovenije spadalo pod Habsburško monarhijo in po letu 1867 pod Avstro-Ogrsko. Leta 1862 je bilo najprej ustanovljeno Avstrijsko planinsko društvo – Der Österreichische Alpenverein, ki je bilo hkrati tudi eno prvih v Evropi. Leta 1869 je bilo ustanovljeno Nemško planinsko društvo. Pričakovati je bilo njuno združenje, do katerega je leta 1873 tudi prišlo. Leto kasneje je bila ustanovljena kranjska podružnica Nemškega in avstrijskega planinskega društva s sedežem v Ljubljani.

Vojna močno zarezala v dogajanje na Golici

Za Kranjsko sekcijo Nemško-avstrijskega planinskega društva je bila v Karavankah zanimiva predvsem Golica, karavanška dama, ki še danes vsako leto, predvsem v mesecu, ko cvetijo narcise, privabi ogromno ne le planincev, temveč tudi običajnih izletnikov. Zaradi edinstvene flore je bila že nekdaj pogosto obiskana. Na mestu današnje koče na Golici je leta 1892 Nemško-avstrijsko planinsko društvo zgradilo kočo, ki so ji pred prvo svetovno vojno rekli Nemška koča. Mesto, kjer koča stoji, na Rigelnu, je najlepša razgledna točka zelene in cvetoče Golice. V obdobju med obema vojnama je bila koča preimenovana v Spodnjo kočo. Leta 1893 je bilo ustanovljeno Slovensko planinsko društvo (SPD), ki je iz leta v leto širilo svojo mrežo podružnic oziroma okrajev. Po ustanovitvi kranjsko-gorskega okraja SPD in jeseniške podružnice SPD leta 1903 so se odločili, da na vrhu Golice postavijo kočo, ki so jo poimenovali po starosti slovenskih planincev Francu Kadilniku (1825–1908). Kot je pred desetletji zapisal Uroš Zupančič, so »za delo prijeli, kljub velikim težavam in vsem mogočim naporom, vsi Rovtarji in z njimi tudi vsi Dolinci.« Koča je bila dograjena in je začela obratovati leta 1905. Odprtje koče je bilo veliko slavje ljubiteljev Golice. Dobrotnik Golice Franc Kadilnik, ki je daroval 3000 kron, pa je lastnoročno pritrdil na kočo tablo Kadilnikova koča. Obe planinski postojanki na Golici sta predstavljali most med prebivalci na severni in južni strani meje. Med vojnama je za obe koči skrbela Jeseniška podružnica SPD. Druga svetovna vojna je močno zarezala v življenje in tudi v dogajanje na Golici. Obe koči na Golici sta zgoreli in bili uničeni 13. junija 1943. Požgali so ju partizani, da ne bi bili oporišče nemški vojski. Golica je novo kočo dobila šele leta 1983.

Nekdanji Planinski dom na Kofcah / Arhiv Gorenjskega muzeja

Danes je v Karavankah osemnajst planinskih koč in vsaka od njih ima zanimivo razvojno zgodovino.

Prvi dom na Kofcah so požgali

Planina Kofce, na južnem pobočju desetkilometrskega grebena Košute, je prvi dom dobila leta 1927. Stal je nekoliko nižje kot stoji današnji dom, zgradila pa ga je Stavbna zadruga Planinski dom na Kofcah, ki jo je ustanovila Tržiška podružnica SPD. Zraven doma so leta 1926 začeli graditi tudi kapelico. Avtor načrtov je bil tesarski mojster Anton Stritih, blagoslovljena pa je bila leta 1928. Na začetku okupacije je eden od tržiških kulturbundovcev kapelico poškodoval, februarja leta 1945 pa so partizani, iz strahu, da se v domu ne bi naselili Nemci, požgali planinski dom, zraven pa je zgorela tudi kapelica. Kapelico so leta 1966 obnovili. Dom na Kofcah, ki ga obiskujemo danes, je nekdanja zasebna Primožičeva koča, ki jo je po vojni prevzelo PD Tržič in jo uredilo v planinsko postojanko.

Na Begunjščici – od Vilfana do Robleka

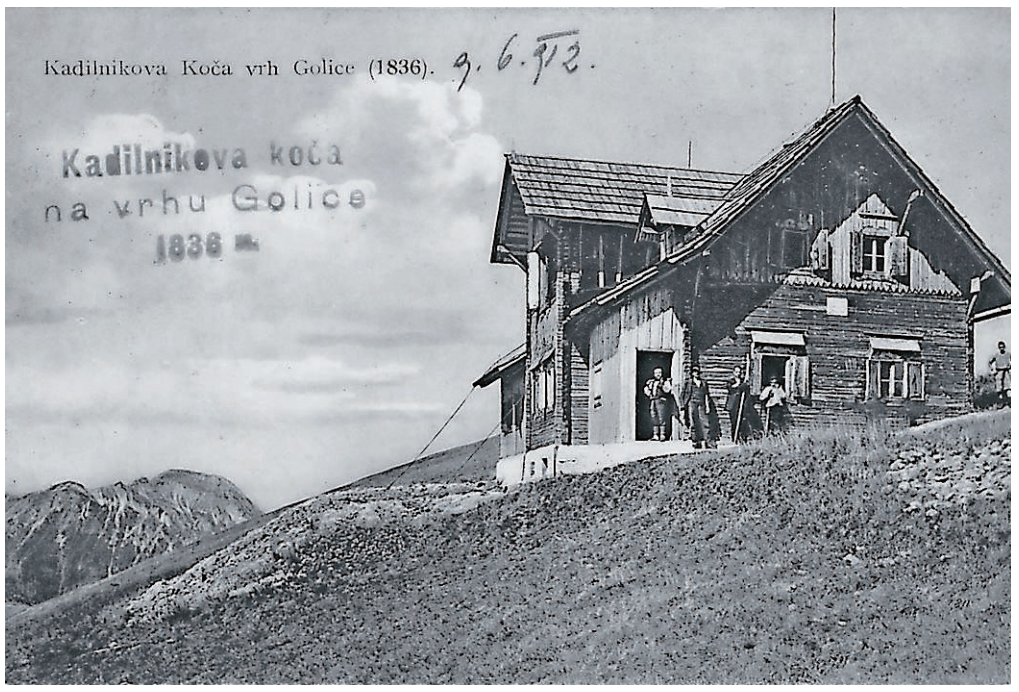
Prva koča na Begunjščici se je imenovala po dr. Janku Vilfanu, odvetniku iz Radovljice in takratnem predsedniku radovljiške podružnice SPD-ja. Zgradili so jo leta 1909, a nižje kot stoji danes in na precej neprimernem mestu. Dr. Vilfana so spoštovali in cenili mnogi, zato mu je dr. Alojzij Kokalj napisal hvalnico:

'Res Janko, dobro si napravil,
ko kočo semkaj si postavil;
tu cele tedne bi ostali,
ker koča gospodarja hvali.'

Roblekov dom, ki ga na Begunjščici obiskujemo danes, so dogradili leta 1933 in ga poimenovali po Hugonu Robleku (1871–1920), pobudniku planinstva na Gorenjskem, ki je tragično umrl pri požigu Narodnega doma v Trstu.

Vilfanova koča na Begunjščici je bila predhodnica kasneje zgrajenega in višje ležečega Roblekovega doma. / Arhiv Gorenjskega muzeja

Nekdanja Kadilnikova koča na vrhu Golice je bila med vojno požgana, a nikoli obnovljena. / Arhiv Gorenjskega muzeja

Nemško ali Spodnjo kočo na Golici je zgradilo Nemško-avstrijsko planinsko društvo. / Arhiv Gorenjskega muzeja

TROMEJA

Srečanja na Tromeji simbol prijateljstva in povezanosti

Na Tromeji (Peči) na 1509 metrih nadmorske višine, na stičišču treh dežel, Slovenije, Avstrije in Italije, se ljudje radi srečujejo ... tudi organizirano, praviloma vsako drugo nedeljo v septembru. In vedno se imajo »fajn«! Letošnje srečanje je bilo že štirideseto.

Suzana P. Kovačič

Bili so drugi časi, bili so različni družbeni sistemi, strogo varovane državne meje. Ampak ljudje so že od nekdaj hodili čez Karavanke, trgovali, se družili ... Želeli so ostati povezani. Kot je povedal eden od pohodnikov na letošnjem jubilejnem, štiridesetem srečanju na Tromeji Blaž Mertelj iz Gozda - Martuljka, gre za neverjeten prikaz človeške povezanosti skozi generacije – ne glede na to, na kateri strani meje je kdo. »Zelo sem vesel, da vztrajajo z organizacijo,« je povedal eden pobudnikov srečanj na Tromeji Jožef Kavalar.

Tromeja ali Peč (po italijansko se imenuje Monte Forno in po nemško Dreiländereck oziroma Ofen) je 1509 metrov visoka in je stičišče treh držav: Slovenije, Italije in Avstrije; stičišče treh kultur: slovanske, romanske in germanske. Na vrhu stojijo številna spominska obeležja v treh jezikih. Slovenska vpisna skrinjica in žig je ob lesenem objektu bližnjih oddajnikov; ta večnamenski objekt je bil sofinanciran in zgrajen s sredstvi RTV Slovenija in Turističnega društva Rateče - Planica in kot tak služi namenu še danes. Na italijanski strani vrha stoji nekoliko večje leseno zavetišče, z avstrijske strani lahko blizu vrha pridemo tudi s sedežnico z bližnjega smučišča Podklošter. Na vrhu se odpre čudovit razgled na Julijske Alpe, Kraške Alpe, Ziljske Alpe, Visoke in Nizke Ture in zahodni del Karavank.

Obmejni župani so vseh štirideset let tvorno sodelovali in kot predstavniki vseh obmejnih občin vedno pozdravili obiskovalce.

Na stičišču treh dežel boste našli več spominskih obeležij, ki poudarjajo razumevanje in sožitje med narodi.

Vsako leto se na Tromeji srečajo predstavniki vseh treh narodnosti, ravno tu se je rodila zamisel o organizaciji olimpijskih iger treh dežel in tudi vstop Slovenije v Evropsko unijo so obeležili 1. maja 2004 na Tromeji.

Na slovenski strani srečanje organizira Turistično društvo Rateče - Planica (v prvih letih še skupaj s Turističnim društvom Kranjska Gora). Avstrijci in Italijani imajo svoj organizacijski odbor, se pa vsi trije organizatorji vsakič prej o vsem dogovorijo. Srečanje je v vseh teh letih odpadlo samo enkrat, leta 2017. Tudi letos bi moralo biti skladno s tradicijo že drugo nedeljo v septembru, pa so ga zaradi slabega vremena prestavili za en teden.

Pohodnike so pozdravili (z desne) župan Kranjske Gore Janez Hrovat, podžupan Podkloštra Reinhard Antolitsch in župan Trbiža Renzo Zanette.

Obmejni župani so vseh štirideset let tvorno sodelovali in kot predstavniki vseh obmejnih občin vedno pozdravili obiskovalce. »Ponosni smo, da se na stičišču treh kultur srečujemo že štirideset let. Zahvaljujem se vsem ustanoviteljem tega dogodka, ki so se povezali še v časih trdo zaprtih mej. Mej ni več, smo skupaj v Evropi, tradicija srečevanj pa tudi ostaja – brez meja, med prijatelji,« je povzel kranjskogorski župan Janez Hrovat. Številne zbrane sta pozdravila tudi župan Trbiža Renzo Zanette in podžupan Podkloštra Reinhard Antolitsch.

»Lepo je vsako leto videti toliko obiskovalcev, tu smo zares vsi prijatelji,« je povedal predsednik Turističnega društva Rateče - Planica Primož Oman.

Ob zadnjem srečanju je glasbeni pozdrav ponesel Pihalni orkester Jesenice - Kranjska Gora, zapel je zbor iz Podkloštra. Na pokušino je bilo dovolj hrane za vse, ansambel Pogum pa je povabil na ples ob čudoviti kulisi gora ... Predvsem pa, kot vsako leto, je bilo v »zraku« veliko dobre volje.

Plesni oder s pogledom proti Planici, Poncam, Ciprniku, Slemenovi špici, Jalovcu ...

Poleti priljubljena izletniška točka, pozimi tudi priljubljeno smučišče, na katero pelje trosedežnica iz Podkloštra.